

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

ДИПЛОМСКИ РАД

Патријарх Арсеније III Црнојевић

ментор:

проф. др Небојша Шулетић

студент:

Милан Бојић ИС 140033

Београд, 2018.

Садржај

Садржај.....	2
Увод.....	3
Живот и дело патријарха Арсеније у Османском царству.....	5
Патријарх Арсеније у Великој сеоби.....	24
Патријарх Арсеније у Хазбуршкој монархији.....	35
Закључак.....	55
Извори.....	58

Увод

Тешки периоди у српској историји су чести, а период у коме је патријарх Арсеније III Црнојевић столовао један је од најтежих. Личности - актери у догађајима који се одигравају у тешким и судбоносним тренуцима једног народа остају дубоко урезани у народну свест и постају неизбрисиви део идентитета. То је случај и са патријархом Арсенијем који је био вођа српског народа у овим смутним временима.

За период када је српски народ био под Турцима сачувано је веома мало извора, услед сталних разарања и страдања. Извори се највише тичу патријараха који су били у то време милет баше (етнарси) српског народа, после обнављања Пећке патријаршије. Када је у питању Арсеније III Црнојевић, сачувано је нешто више извора, са обзиром да су се у том периоду одиграли судбоносни догађаји за српски народ. У тим догађајима је патријарх, силом прилика, био актер, захваљујући пастирској служби. О њему су сачувани српски, млетачки, аустријски, мађарски, руски и турски извори. Са обзиром на важност Велике сеобе за српски народ, патријарх је био често обрађиван у радовима историчара. У почетку историчари су се према њему односе похвално, почев од Јована Рајића. Потом почетком XIX у периоду романтичарског национализма историографија односи према њему некритички и субјективно, сваљујући на њега кривицу за Велику сеобу Срба. Модерна историографија је успела да направи баланс, тј. да нађе средњи пут који је најближи истини, пут који заобилази, како панагирчно писање, тако осуђивање патријарха. За рад сам највише користио дела Рајка Веселиновића, који се највише бавио ликом и делом патријарха Арсенија и Душана Поповића који је писао дела о Великој сеоби и историји Срба у Војводини.

Рад сам поделио на три целине. У првој целини сам писао о животу и делу патријарха у Османском царству. На почетку сам укратко писао о српској цркви после обнављања Пећке патријаршије, тј. и њеним патријарсима пре Арсенија, посебно стављајући акценат на његовог претходника Максима. Како би било разумљивије стање које наследио од својих претходника патријарх Арсеније. Потом сам писао о пореклу патријарха и његовом напредовању у монашким чиновима и архипастирском раду.

У овој целини писао сам о патријарховом деловању за време Бечког рата, које није било занемарљиво. Он је деловао дипломатски према Русији, Хазбуршкој монархији и

Млетачкој Републици. На крају је повео српски народ у савезништво са Хазбуршком монархијом. Такође покушао сам да напишем кратак приказ Бечког рата, као и приказ страдања Срба у том рату.

У другој о целини сам писао о Великој сеоби Срба у којој је патријарх имао најистакнутију улогу. Сеобу је проузроковало повлачење аустријске војске. Српски народ на челу са патријархом се приклонио Аустрији и то је изазвало одмазду над српским народом који је морао да се повлачи ка Београду. Патријарх будући животом угрожен, морао је да се повуче и тиме је мотивисао многе да крену истим путем. Писао сам о сабору у Београду на којем је српски народ на челу са патријархом дефинисао своја права. После чега је уследила мучна сеоба и насељавање у Угарску.

У последњој, трећој целини писао сам о животу патријарха и српског народа у Хазбуршкој монархији и њиховој борби за привилегијална права и очување православља. Одмах по доласку у Хазбуршку монархију, српски народ на челу са патријархом је морао да се бори за очување својих права и привилегија. Патријарх је имао истакнуту улогу када је у питању борба против унијаћења. Покушао сам да дам кратак приказ односа између патријарха и деспота Ђорђа Бранковића који је претендовао на световну власт над српским народом. Такође и приказ односа између патријарха и подвојводе Јована Монастерлије који је био комадант српских војника. Патријарх је морао да се суочи са два таласа унијаћења пре и после Карловачког мира, али и са Ракоцијевим устанком у коме је српски народ поново много пострадао. У овом страдалном периоду патријарх је покушао чвршће да се повеже са Русијом, али то је била и остала неиспуњена жеља, као и регулисање спора црквеног јединства српске цркве после сеобе. Ово питање је решено тек после његовог смрти, која се десила у Бечу 27. октобра 1706. године.

Живот и дело патријарха Арсеније у Османском царству

Како би бисмо боље разумели време у коме је живео и оквире у којима је деловао патријарх Арсеније, најпре ћу рећи нешто у кратким цртама о обновљеној Пећкој патријаршији. Пореклом Србин из Херцеговине Велики везир Мехмед-паша Соколовић обнавља патријаршију у Пећи 1557. године на патријаршијски престо долази његов рођак Макарије Соколовић. Пећка патријаршија обухватила је све територије на којима је живео српски народ. У састав су ушле територије данашње Србије, Црне Горе, једног дела данашње Бугарске (Самоков и Ђустендил), Босне и Херцеговине, Далмације, Хрватске, Славоније, Срема, Угарске са Банатом, Бачком и Арадом са границом северно од Будима и Арада.¹ Јужно је била граница испод Штипа и Радовишта.² Патријарх Макарије оснива осам епархија северно од Саве и Дунава и четири на простору данашње Македоније, обнављају се опустели манастири, подижу нови. Све до 1591. године на патријаршијском трону су Соколовићи, који одржавају добар однос са турском влашћу чиме обезбеђују могућност за развој цркве.

Када је дошао на патријаршијски трон Јован Кантул, српска црква почиње да води активније антитурску политику и да предводи српски народ у борби за ослобођење. Патријарх Јован узима учешће у Дугом рату (1593-1606) стављајући се на страну Аустрије против Турске. У то време почињу активније римокатолички мисионари да користе прилику да покушавају да проверавају Србе, јер је српски епископат одржавао контакте са западом у борбу против Турака.³

Јована наслеђује чувени патријарх Пајсије Јањевац (1612-1647) у чије време црква поново доживљава препород, цркве и манастири се обнављају, посебно цвета књижевна и преписивачка делатност, јачају стари и јављају се нови светитељски култови попут култа Стефана Штиљановића. Пајсије назван од савременика књигољубац, води опрезнију политику према Турцима од свог претходика.⁴

¹ Р. Грујић, *Православна црква српска*, Београд 1920, 85.

² Ђ. Слијепчевић, „Од покрштавања Срба до краја XVIII века“, *Историја Српске православне цркве књига 1*. Београд 1991, 308.

³ Р. Самарцић, „Српска православна црква у XVI и XVII веку“, *Историја српског народа. књ. 3. св. 2*, Београд 1993, 68.

⁴ Р. Самарцић, *нав. дело*, 76.

Пајсија наслеђује патријарх Гаврило Рајић (1648-1655). У његово време се појачавају турбуленције, он све активније води антитурску политику.⁵ Такође, све јачи бива притисак римокатоличке „Конгрегације за пропаганду вере“ на српски народ.⁶ Услед тешког стања налазећи се између две ватре, између Турака и римокатолика, патријарх се све више окреће Русији. И на крају он тамо и одлази у време раскола старовераца од патријарха Никона кога подржава Гаврило.

У Русији је био привилегован у два наврата 1655. и 1656. године тако што је примљен од стране руског цара. У једном тренутку патријарх Гаврило је одлучио да остане у Русији и тада је изабран нови патријарх Максим, али се предомишља и долази у српску земљу. Ту бива облаган (оклеветан) да је подстицао Русе на Турску, па је мученички пострадао и потом био канонизован. Улога патријарха Максима у страдању Гаврила није у потпуности расветљена.⁷

Са обзиром да је патријарх Максим претходник и духовни отац патријарха Арсенија о њему ћу рећи нешто више. Патријарх Максим је родом из Скопља, како сазнајемо у Дечанским споменицима. На престо је дошао када је делегација патријарха Гаврила дошла у отацбину са изјавом да се бира нови патријарх крајем 1655. или почетком 1656. године. Пре тога је био рашки митрополит чиме се изгледа усталила традиција да рашки митрополити постају патријарси.

О Максиму се не зна много. Он је често путовао подручијем Пећке патријаршије, али и шире, највише ради прикупљања новца да се исплати данак. Године 1658. био је у Хиландару, а 1661. био је у Влашкој. Потом је 1664. године био у местима у оквиру Пећке патријаршије Самокову и Разлогу, 1666. године био је у Шишатовцу где су биле мошти св. Стефана Штиљановића. У Никољу под Кабларом на Ђурђевдан 1671. године где навео је своју титулу у потпуности: „*Максим Божијом милошћу архиепископ пећки и патријарх свим Србима и Бугарима и другим.*“ Исте године био је и на поклоњењу у Светој земљи, а у више наврата посећивао је Свету Гору.⁸ Био је сличан Пајсију Јањевцу када је у питању ревност за прибављање књига светињама.⁹

⁵ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 330-331.

⁶ Р. Самарцић, *нав. дело*, 86-87.

⁷ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 335-336.

⁸ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 336-7.

⁹ Р. Самарцић, *нав. дело*, 93.

Када је у питању спољна политика био је доста опрезнији од свог претходника. Није се усуђивао да се више приближи Русији иако је извесна веза постојала преко вршачког митрополита Теодосија и архимандрита Никодима који су 1662. године посетили Русију.¹⁰ Имао је коректан однос са Андријом Змајевићем веома истакнутим римокатоличким мисионаром који је био надбискуп барски и примас Србије.¹¹ Ни за време патријарха Максима преговори о Унију нису довели до ничега конкретног и они су утихнули. Максим је попут патријарха Макарија доста радио на обнови грађевина, тј. црква.¹² Патријарх Максим се такође трудио да учврсти и ојача православље северно од Саве и Дунава, где је ојачавао црквену организацију.¹³

Ударила га је срчана кап 7. марта 1669. године приликом једног спора са римокатолицима у Босни, он се опоравио, али га је сигурно ударила опет срчана кап после 1671. године.¹⁴ Из активног управљања патријаршијом повукао се 1674. године када је управу преузео његов наследник Арсеније III Црнојевић.¹⁵ Арсеније је назвао патријарха Максима „добрим оцем и учитељем“.¹⁶

Патријарх Арсеније рођен је на Цетињу 1633. године, као потомак огранка старе владарске лозе Црнојевића, по Слијепчевићу. Из исте породице потицао и је барски надбискуп Андрија Змајевић, чији преци су се покатоличили када су избегли од Турака на Млетачку територију.¹⁷ У историографији је владао спор око порекла патријарха. Рајко Веселиновић је доказао да патријарх није потомак старе лозе Црнојевића, већ да је потомак породице која је давала кнежеве у цетињском племену.¹⁸ Рођен је у најјужнијем племену од девет племена катунске нахије. Сам Змајевић сведочи да је се „у *Цетине роди Арсеније*“, највероватније у племену Бајице. Ово племе је живело на цетињском пољу, пошто је насеље формано тек у XIX веку. Његови преци су одолели турским најездама и остали на том подручју, нису се иселили у Млетачку територију како сведочи Змајевић.¹⁹

¹⁰ Исто, 95.

¹¹ Исто, 97-98.

¹² Исто, 100-101.

¹³ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 339.

¹⁴ Р. Самарцић, *нав. дело*, 101

¹⁵ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 338

¹⁶ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1940, 7.

¹⁷ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 339.

¹⁸ Р. Веселиновић, *нав. дело*, 85-86.

¹⁹ Р. Веселиновић, *нав. дело*, 5-6.

Није познато када се замонашио, али је сигурно да је био монах у манастиру Пећка патријаршија где је био ученик и послушник патријарха Максима. На основу записа знамо да је 1665. године постао и игуман Пећког манастира када је имао 32. године.²⁰ Године 1669. изабран је за митрополита *пећког*, тј. у титули се наводио као митрополит *хвостански*, хиротонисан је 20. маја исте године на Спасовдан у 36. години.²¹ Као митрополит се спомиње 1699. године у манастиру Дечани. Према Рајку Веселиновићу Арсеније је од 1669. пословима као помоћник патријарха, а од 1671. године руководио свим пословима уместо патријарха Максима.

Тај доказ изводи на основу тога што је изјавио руском посланику Нефимонову у Бечу 1696. године да је пре двадесет и пет година постављен за патријарха, што би значило да је од 1671. године када је имао 36. година већ био постављен на то место. Такође то доказује и рукописни протокол манастира Шишатовац да патријарх „35 љет добрје содржал Пећски престо.“

Тек 1674. године када је патријарх пао на постељу због одузетости ногу тада је Арсеније у потпуности преузео управу над патријаршијом. Патријарх Максим се упокојио 30. октобра 1680. године о чему нам сведоче записи. Од тада је почео да се потписује као архиепископ и патријарх и да буде тако титулисан од стране других. Од тада прави веће канонске визитације.²² Млади патријарх је попут својих претходника ревносно обилазио своју паству у Пећкој патријаршији. Године 1674. био је у Босни, 1676. био је у Браничеву, па затим у Срему. Следеће 1677. године био је у посети манастиру Жича и одмах потом у Браничеву, идуће 1680. године дошао је у Смедерево. Јула 1682. године пре поласка у Свету земљу био је у Будисавцима.²³ Са обзиром да је за турске власти био легитимни представник српског народа имао је право на оружану пратњу током свог путовања по земљи, то је остављало на народ снажан утисак. Он је 1682. године поклатио Минеј за месец фебруар манастиру Свете Богородице на Цетињу и на њему се потписао: „*Арсеније, Божијом милошћу патријарх пећки и свих Срба и Бугара и осталих*“. Највероватније да тада био на Цетињу пред свој пут у Свету Земљу.²⁴

²⁰ Исто, 7.

²¹ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 339.

²² Р. Веселиновић, *нав. дело*, 8-9.

²³ Сава епископ Шумадијски, *Српски јерарси од деведтог до двадесетог века*, Београд 1996, 28.

²⁴ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 342.

Патријарх Арсеније почетком 1682. године креће на пут у Јерусалим у жељи да се поклони Христовом гробу, на путу га је дочекивала његова паства митрополит скопски Теофан и епископ кратовски и штипски Ананија. Захваљујући делимично сачуваном његовом *Дневнику*, знамо више детаља о самом путовању. У Светој Земљи је био веома пријатно дочекан од чувеног јерусалимског патријарха Доситеја Нотара. Овај хаџилук је помогао много Арсенију да ојача и рашири престиж пећког патријарха, али да ојача и свој лични ауторитет. Из његовог дневника провејава радост и осећај задовољства што се у младим годинама попео на престо Светог Саве. Вратио се после Васкрса 1683. године у Пећ и наставио је са канонским визитацијама.²⁵ У *Старим српским записима и натписима* Љубомир Стојановић је издвојио следећи цитат: „Нека се зна да године 1683 дођох ја, смирени архиепископ пећи, поклонити се Светом Гробу Господњем и другим светим местима ради умножења мојих грехова. Тада обдржаваше престо светог града Јерусалима наш брат кир Доситеј, а ја грешни обдржавам српски престо у ова тешка и напорна времена. Потписах својом руком 22 дана месеца марта у Јерусалиму у четвртак када се поје велики канон.“²⁶

По повратку у српске земље чекала га је све сложенија и компликованија геополитичка ситуација у којој су се велике силе спремале да се разрачунају преко српских земаља. Српски народ је био подједнако интересантан Хазбуршком царству, Млечима, Папској курији и Русији. Млетачка је хтела да напредује у Далмацији, Херцеговини и Босни, Хазбуршка монархија је хтела да искористи Србе за рат против Турака, Римска курија је хтела да испуни своју вековну тежњу да се шири на исток, а Русија се пробудила после доласка на власт Петра Великог.²⁷

Патријарх Арсеније је изашао на светлост дана у историјском смислу у време највећег рата у дотадашњој историји југоисточне Европе. Од његовог деловања је зависила судбина српског народа. Он је предводио народ у веома тешким и смутним временима, поседовао је несумњиво личне способности.²⁸

²⁵ Исто, 28.

²⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи, књ. I*, Београд 1902, 432, број 1815.

²⁷ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 340.

²⁸ Р. Самарцић, *нав. дело*, 101-102.

Крајем XVII века био је видан процес јачња европских држава, а опадање моћи Османског царства.²⁹ Миром у Серхабу у мају 1639. године смирено је стање на турско-персијској граници у Азији, па је Порта могла да се окрене Европи. Кандијски рат против Млетачке Републике дуго је трајао од 1645 до 1669. године, па је изазвао несташнице у Османском царству и промену на престолу, збачен је Ибрахим I и на његово место доведен његов син Мехмед IV који је успешно завршио Кандијски (Критски) рат. Није био тако успешан када су у питању два узастопна ердељска рата 1660-1661. и 1663-1664. године. Порта је на крају нерадо морала да призна аутономију Ердеља. Затим је Порта објавила рат Пољској, која је била приморана да миром у Журавни 1676. године препусти Турској целу Подолију. После је Турска у рату са Русијом изгубила западну Украјину и Запорожје.

После овог неуспеха Порта је хтела свим силама да издејствује коначну одлуку у своју корист у погледу Ердеља, зато је покренула рат против Римског царства немачког народа. Покренут је један од највећих похода у дотадашњој историји, а рат је назван Бечки, јер је циљ похода био Беч. Поход је предводио Велики везир Кара-Мустафа паша преко Београда, војска је ишла преко етничке српске територије јужно и северно од Саве и Дунава, што је изавало велике миграције и страдање српског народа. За то време султан Мехмед је био у Београду. Турци су опсели Беч, али су доживели пораз 12. септембра 1683. године на брду Каленберг када је у помоћ притекао пољски краљ Јан Собејски. У рату су учествовали и српски војници, официри и занатлије на страни Аустрије. Ово је био пораз од кога се Османлије нису опоравиле, гласови о овом поразу су одјекнули широм Европе, ширили су се интензивно и по српским земљама.³⁰

У време патријарховог повратка са хаџилука велика војна сила Османлија је опседала Беч 1683. године. Вести о поразу турске војске су стигле и до патријарха који је усхићено је говорио на беседи после литургије у манастиру Никоље под Кабларом, о чему нам сведоче записи. „... *А тих година бејаше по целој земљи велико зло од Амира султана Мехмеда и велика нужда притискаше хришћански род; и беху по свој земљи велики сурсати и намети; и сва сила исмаилћанска гредијаше по мору и по суху као крилате*

²⁹ Душан Ј. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, Београд 1954, 14.

³⁰ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, *Историја српског народа књ. 3, св. 1*, Београд 1993, 491-492.

*змије на славни град Беч, али се Господ гордима супроставља те се врати узалудан, а Угри му сву војску предадоше мачу. И настаде невоља по свој земљи.*³¹

После победе Аустријанцима је расло самопоуздање. На иницијативу папе Инокентија XI 5. марта 1684. године образовна је Света Лига између Аустрије, Пољске и Млетачке Републике. Тако је продужен Бечки рат, како би се решило источно питање.³² Њихови интереси су се лако поклопили. Млетачка је била поражена у Кандијском рату, поред тога стално је била у страху од Турака који су били на граници и нису крили претензије на Клис у Далмацији, који је тада припадао Млетачкој. Тако да је Млетачка приступила савезу који су сколопили римски цар Леполд I и пољски краљ Јан Собејски. Са обзиром да је Млетачка била помороска сила она је одмах кренула да мобилише српско становништво за рат са Турцима.³³ Пољска је ушла у рат због Подолије, али је била превише заузета на својој граници. Аустрија се у почетку колебала, али стање на фронту је било јако добро и страх од Турака је био веома велики па је овакав развој ситуације дошао добро да се Аустрија коначно обрачуна са Турцима. Кад је у питању фронт ту је Аустрија остала усамљена из већ наведених разлога, тј. Млетачка је поморска сила, а Пољска је имала доста проблема на својој граници. Тако да Аустрији није остало друго него да пронађе савезника у православним балканским народима, пре свега у Србима на чијој етничкој територији су вођене највеће борбе у народу који је био најборбенији против Турака.³⁴

Повлачење Турака преко српске територије изазвало је додатно терорисање српског народа. Срби су још у првој половини XVI века молили путнике са запада да дођу да их ослободе од ропства. После пораза код Беча и напредовања аустријске војске српски народ је веровао да је овај рат најповољнији за ослобођење од турског тиранства. Уз то са обзиром да Турска све више што се ширила и водила ратове то јој је више требало ресурса, па највише је страдало обично хришћанско становништво, када се још узме у обзир то да је Турска све чешће губила ратове онда је јасно зашто све веће огорчење српског народа.³⁵

³¹ Љ. Стојановић, *нав. дело*, 433-434, број 1824.

³² Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 493.

³³ Јован Н. Томоћ, *Срби у Великој сеоби*, Београд 1990, 11-13.

³⁴ Д. Поповић, *нав. дело*, 15.

³⁵ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 12-13.

У осаманској царевини се и у повољним, мирнодопским условима експлоатисало становништво, па је била честа појава да се приходи убирају силом, да се пустоше читави крајеви. Рат је учинио да се намети на рају повећају. Поред четири врсте харача Турци су наметнули још три: нозул, сурсат и истира, на основу којих је народ поред великих путева и војишта лишаван и најосновнијих намерница за живот. Према некадашњем обичају када султан или велики везир крене у поход становништво је дужно у крају куда би прошла војска да донесе храну војсци, то је исплаћивано новцем. Једно се време није исплаћивало, да би се опет увео обичај давања хране. Под изговором да су места поред путева оптерећенија крајем XVI века, ради наводне једнакости, ово је опет плаћано новцем и наметнуто је било свим хришћанима, па је ратни намет постао стални. Када су настали нови ратови била су потребна нова средства па поново наметнуше некадашњи намет нозул под именом сурсата, по коме је становништво опет дужно доносити храну за султанову војску и овај намет је претворен у стални под изговором праведности, да једни не морају више да од других да плаћају.³⁶

У изворима нам је остало сведочанство патријарха Арсенија који се жалио на неподношљиве пореске намете и сурсате и за то кривио султана Мухамеда IV. Још уверљивије је сведочанство скопског митрополита Јевтимија који се жалио у Русији 1687. године, говорио је: *„не живимо, него јако патимо од оних који господаре над нама и који намећу на нас тешке неиздржљиве дације“*³⁷. Године 1686. забележена је велика глад, тако је забележен један запис: *„И тоје години љути глад. Ох, Ох љуте по људи муке.“* Врхунац је било свакако биолошко истребљење, па се патријарх Арсеније жалио руским царевима у мају 1688. године да је много народа страдало и да се много људи одводи у ропство. Тада је једно ропче коштало „по грош и по“. Када су се Турци повлачили из пред аустријском војском, убили су око 1200 Срба само између Београда и Ниша.

Запис у манастиру Пакри је сведочио о тим тешким страдањима: *„Уви нами! И ва та лета бише љутије рати и крвем излита и пљенениа христианскому род от проклетих Турков и Немцов, и расеја се по всеи земљи србски народ.“*³⁸ Скопски Јевтимије се жалио Русима 1667. године да су се Турци ражестили на православне, да нико није у стању да

³⁶ Јован Н. Томоћ, *нав. дело*, 17-18.

³⁷ С. М. Димитријевић, *Одношаји патријарха пећских са Русијом у XVII веку (II)*. Глас Српске академије наука LX (1901), 155 Скр.: Глас LX

³⁸ Љ. Стојановић, *нав. дело*, 442, број 1872.

исповеди свакодневна страховања од насиља. Запис из 1690. Године веома драматично сведочи о биолошком уништавању српског народа: „*Ох, ох уви мње! љути страх и беда тогда бише! Матер от отчех раздвајаху, а от отца сина; младе робљаху, а старе секаху и дављаху. Тогда на се человјеци смрт призиваху а не живот от проклетих Турака и Татара. Уви мње, љуте туге!*“³⁹ Пећка патријаршија је била изложена немилосрдном страдању. Паљени су и рушени манастири са свим својим драгоценостима и идентитеским вредностима. Поред тога манастирска братства била су изложена великим наметима, на пример манастир Милешева је био задужен турским пореским властима на 15 000 гроша. Турци су хтели да однесу са собом све што им може повећати ратни потенцијал, тако да су манастири били изложени харању у пљачкању. Тако се братство манастира Крушедола жалило руском цару да су Турци силом однели из манастира дванаест товара аспри у новембру 1683. године.⁴⁰

У зулуму је највише предњачио Јеген Осман-паша одметник од новог султана Сулејмана III (1687-1691), Јеген-паша је две године (1687-1689) харао на широком подручију од Софије до Пећке патријаршије, од Београда до Охрида.⁴¹ Он је открио скривено благо Пећке патријаршије у једној од купола манастира Грачанице, узео је око сто хиљада талира, делом у готову, делом у сребрнарији, са златним крстом који је био украшен са веома драгоценим драгим камењем, архиепископским штаповима и веома богатим митрама (епископске митре су круне). За све ово благо било је потребно девет коња. Јеген-паша је ухватио и самог патријарха Арсенија, повео га је са собом на магарцу, хтео је да му одрубви главу, јер је оптужен од једног монаха да прима новац од аустријског ћесара како би подизао војску у српском народу. Патријарх је успео да се спасе тако што је дао још 10 000 талира Јеген-паши.⁴² О овом догађају је писао скопски надбискуп Петар Богдани у свом извештају.⁴³ Млетачки историчар Контарини је писао о Јеген-паши који је наметнуо хришћанима несношљив харач. Архимандрит Исаија је писао о томе да је био веома суров и похлепан, па је глобио у хришћане и просте Турке. Био је омиљен у војсци јер је дозвољавао насиље и пљачку.

³⁹ Љ. Стојановић, *нав. дело*, 453, број 1934.

⁴⁰ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 13-14.

⁴¹ *Исто*, 14-15.

⁴² Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 344-345.

⁴³ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 15.

Писмо патријарха Арсенија руском царевима Јовану и Петру Алексејевићу од 25. маја 1688. године великим делом се односи на Јеген-пашу: *„те знано нека је вашем пресветлом царству о убогом народу нашем, а особито ваших богомољаца, колико пострада род наш од безбожног тирјанског и немилостивог порода: цркве свете и царске манастире предадоше коначној пустоши, и нас саме дуге године газеше и поданицима учинише – ево већ више од триста година, црквене украсе поотимаше, и многе у своју погану службу обратише, а многе огњем попалише; мошти светитељске газе коњским ногама, свештене сасуде и друге потребне ствари на оружје себи на пропаст расковаше и мноштво народа хришћанског мачем сатрше, и многе у ропство одвешдоше – и све је то било скоро, јер благочестије поред нечастивог постојати не може.“*⁴⁴ У писму које је патријарх написао грофу Ђорђу Бранковићу 5. маја исте године наводи тешко страдање српског народа, тако да је јасно да се највише односи на зулуме Јеген-паше, пошто се ради о 1688. години.⁴⁵

Аустрија је имала велике успехе и у војном и у дипломатском смислу. Велика аустријска војска је напредовала све до Саве и Дунава. Рат се водио на три фронта. У Угарској је ратовала царска војска, у Славонији и Хрватској војска на челу са баном Николом Ердедијем и у Далмацији млетачка војска од српских и хрватских чета. Српске чете предводио је Стојан Јанковић. До 1687. године освојен је највећи део Славоније и Угарске. Аустријска војска је освајала један по један град од 1683. године на овим ратним подручјима, ту се истицао Јован Монастерлија са српском коњицом. Веома важно је било освајање Будима угарске престонице, после опсаде освојен је Будим 2. септембра 1686. године.⁴⁶

У стратешком смислу од велике важности је било освајање Петроварадина крајем 1687. године који је постао главно упориште аустријске војске 1688. године када је у питању напад на Београд.⁴⁷ У Београду се прикупљала сва војска која се повлачила са ратишта. У време кад су се аустријске трупе концентрисале да нападну Београд избијали су масовни устанци Срба у Банату, Тимочкој крајини, али и Бугара у источној Бугарској. Аустријска војска је из Срема прешла Саву од 6. до 8. августа. Јеген-паша је напао

⁴⁴ Ј. Томић, *нав. дело*, 33-34.

⁴⁵ Ј. Томић, *нав. дело*, 35.

⁴⁶ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 499.

⁴⁷ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 498.

аустријске трупе 8. августа, али је био принуђен на повлачење па је у ноћи између 9. и 10. августа опљачкао варош и изазвао пожаре на више места тако да је велика количина жита и имовине изгорело. Повукао се према Нишу и са собом је одвукао велике драгоцености.⁴⁸

Када је у питању опсада Београда сачуван је и један српски извор у питању је Атанасије Даскал (учитељ) Србин, који је оставио сведочанство да је српска војска имала истакнуту улогу у оквиру аустријске војске приликом опсаде Београда и освајања унутрашњости српске земље.⁴⁹ Опсадне борбе су почеле 12. августа, а артиљеријске припреме 26. августа. Око Београда је инсталиран опсадни обруч из два дела, а у средини се налазио главни војни стан главнокомандујућег Максимилијана Емануела. После жестоке артиљеријске паљбе наређен је општи напад 6. септембра. Освајање Београда је изазвало огроман одјек широм Европе, ово је изазвало одушевљење код Срба који су почели све масовније да диже устанке.⁵⁰

Поред војне офанзиве, Аустрија је била веома активна и у дипломатском смислу. Направљен је споразум са Млетачком, али је постојао сукоб интереса када је у питању подручије Далмације, Босне и Херцеговине, па су се обе силе утркивале да Србе придобију на своју страну. Цар Леополд је покушао да придобије и Васељенског патријарха, слао му је два писма 1687. године у фебруару и мају. Мач са две оштрице је била чињеница да је Русија 1687. године пришла савезу, јер су се православни народи све више окретали ка њој.⁵¹

За време ових дешавања српски народ огорчен турском управом надао се да је дошао крај Османском царству, да је сада тренутак да се освоји слобода. Био је уверен да ће поразом Турака бити ослобођен од економског, финансијског, и националног угњетавања, зато су српске масе активно почеле да учествују у Бечком рату. Све бројнија била је српска милиција у оквиру аустријске војске.

Све више животно угрожен патријарх Арсеније је напуштао помирљиву политику и све активније је водио ратоборну политику према Османском царству. Био је свестан да су његови претходници попут светог Гаврила и Јована Кантула плаћали такву активност

⁴⁸ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 505.

⁴⁹ Ђорђе Трифуновић, *Очевици о Великој сеоби Срба*, Крушевац 1982, 25.

⁵⁰ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 506.

⁵¹ *Исто*, 501-502

својом главом.⁵² Свестан опасности које прете православној вери од стране Аустрије и Млетачке, патријарх се прво обратио руским царевима Петру и Јовану за помоћ. Он им је у мају 1688. године писао да помогну српском народу да се спасе и обнови, да наоружају Србе, да „*прогоните непријатеље своје,*“ „*да би избавили сиротана и убога од силнога...*“⁵³

У писму је писао о великом страдању српског народа од Турака и о томе како је братска дужност великог руског народа да заштити српски и да ће за то дати одговор на Страшног Христовом суду.⁵⁴ У Москву је послат светогорски архимандрит Исаија, а на разговору је изјавио 13. септембра 1688. године да никад у „за читавих хиљаду година није било“ погодније прилике да се Турци победе и да се „православни народи ослободе турског ига“.

Исаија је у име цариградског патријарха, патријарха Арсенија, влашког кнеза Шербана Кантакузина и бившег цариградског патријарха молио руске царе да не дозволе ни Леополду I, ни Млетачкој да их освоје и завладају над православним балканским народима јер су њима „*од памтивека православни цареви владали, и језик и вера им је једна и сви они с радошћу очекују ратнике руских господара*“.⁵⁵ Исаија је упозоравао ако православне земље заузму римокатолици, онда православни народи „*нашће у гору погибао, него што је турска, и вера православно-грчка изгинуће и искоренити се, јер ће католици све манастире и цркве претворити у своје, а неке принудити у проклету унију*“. На крају је Исаија закључио: „*Мада је под игом турским тешко живети ипак у вери никаквих насиља и принуђенија не бива*“⁵⁶ Русија је била превише заузета својим проблемима, па су руски цареви саветовали патријарха Арсенија „да он и сав православни народ *остану стални у својој намери и да не бирају другог за господара, нити да се другоме покоравају, ни да дају каквих писмених обавеза*“. Архимандрита Исаију је одао аустријским властима Константин Балачан, зет влашког кнеза Шербана Кантакузина, па су ухапсили Исаију у априлу 1689. године приликом његовог повратка из Русије. Одузели су од њега писма у којој су биле директиве за патријарха Арсенија из Русије и неколико хиљада талира и златника намењених патријарху. После

⁵² Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 16-17.

⁵³ *Исто*, 17.

⁵⁴ И. Руварац, *Одломци о грофу Борђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху*, Београд 1896, 57-63.

⁵⁵ *Исто*, 17-18.

⁵⁶ Д. Поповић, *нав. дело*, 17-18.

овога патријарх је дефинитивно морао да одустане поуздања у Русију.⁵⁷ Уз све то Русија је имала превише својих проблема, није успела да испоштује најосновније тачке уговора који је потписала са савезницима. Тако да није било говора о неким већим акцијама које би помогле православним народима на Балкану.

За то време Аустрија и Млетачка су се бориле за што већи утицај у српског народу који је се најборбенији према Турцима. Млетачка чим је ушла у рат почела је да организује српске и хрватске устаничке чете против Турака, будући поморска, али не и копнена сила.

Посебним уговором 20. марта 1684. године између Млетачке и Аустрије договорено је да ће Млетачкој Републици припасти сва места у Далмацији која она буде освојила „снагом свога оружја“. Млетачка је ратовала на два фронта у Мореји и Далмацији. Да би осигурала поморско залеђе Млетачка је тежила да освоји што шире залеђе у Херцеговини и Босни.⁵⁸ Ту у Босни и Херцеговини су се сукобили интереси Аустрије и Млетачке, јер је Аустрија хтела да од Турске одсече Босну и Херцеговину и преко Дубровника избије на море како би имали везу са Напуљско-арагонском краљевином шпанских Хазбурга. Пошто је агресивна политика Млетачке угрожавала интересе Дубровничке Републике, зато је Дубровник помагао аустријску политику на Балкану истичући права цара Леполда на Босну и Херцеговни, као краља Угарске.⁵⁹

За дубљи продор на Балкан од кључне важности за Млетачку је био српски народ. Једини начин да се српски народ приволи у савезништво је био да се ступи у везу са вођом српског народа који је био највећи ауторитет у српском народу. Млеци су се детаљно распитали о патријарху Арсенију пре него што су ступили у контакт са њим. Патријархов егзарх је на саслушању у Новом 7. октобра 1689. године изјавио главном провидуру „*да га поштују до највећег степена*“. Говорио је о томе како се замерио Турцима, па је био животну угрожен и да је морао побећи из Патријаршије где је „*поштован у највећој мери од српског народа*“.⁶⁰ Заправо Турци су хтели поново да ухвате патријарха и одведу Цариград 1690. године, али он је овог пута побегао у Никшић.⁶¹ Никон је нагласио да је у

⁵⁷ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 18.

⁵⁸ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 18-19.

⁵⁹ *Исто*, 20.

⁶⁰ *Исто*, 21.

⁶¹ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 345.

Црној Гори радио на помирењу брђанских племена.⁶² Из Никоновог саслушања сазнајемо да је Порта претила смрћу патријарху зато што је дизао православне народе против њихове тираније. Порта је сумњала у његову поданичку верност, подозревала је његов против државни рад, па је патријарх два пута морао да бежи из Пећи испред турске освете. Велики логотет на Порти Грк Александар Маврокордат је описао рад рад патријарха Арсенија у писму руском посланику у Бечу Возницину. У том писму га је оптуживао да „није живео као човек од духовног чина“, него је „оставио црквене, упушао се без потребе у многе грађанске ствари“. Под грађанским стварима подразумевао је његов рад на ослобођењу српског народа.⁶³

Александар Молин Генерални провидур Далмације и Албаније извештавао је Сенат о својим везема са патријархом Арсенијем. Писао је у свом извештају 10. октобра 1689. године да је у Никшићу стигао пећки патријарх „*прелат великог утицаја и неизмерног поштовања код оног народа*“. Такође у извештају наводи два писма које је послао по једном капетану генерал Баденски. У једном писму Баденски „*знајући колики углед у читавом народу има патријарх*“, тражи од њега да подиже народ против Турака и да се придружује царској војсци. На основу ових извора можемо видети колико је био важан патријарх и за Млетачку и за Аустрију. Депенша из 2. децембра ове године то потврђује, тј. которски провидур Петар Дуодо је јавио да је пећки патријарх позвао све епископе да дођу у Пећ и наглашава да је патријарх „*још увек поштован код православних*“.⁶⁴

Српски народ је подједнако био важан и за Аустрију, па је цар Леополд јануара 1687. године за свог резидента послао Доменика Коррадинија у Дубровник. Он је са дубровачким сенатом покушавао да придобије српски народ. У децембру 1688. године цар је издао заштитно писмо за нека херцеговачка места чије становнике прима за своје поданике. Коррадини је знао да је најважније придобити патријарха Арсенија који је у то време био у контакту са генералним провидуром. Коррадини је успео у последњем тренутку придобије патријарха на своју страну па се није састао са генералним провидуром Александром Молином 1689. године, потом је Молин из Сплита 4. новембра 1689. године јавио Сенату да је дуго припремани састанак пропао. Са Цетиња патријарх је

⁶² Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 19.

⁶³ *Исто*, 16.

⁶⁴ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 19-20.

писао Корадинију 3. новембру 1689. године о успеху аустријске војске на Балкану и обећавао је да ће учинити онако како су се договорили. Такође и Корадини се интезивно распитивао о патријарху, како би известио цара у Бечу. Писао је 24. новембра 1689. године: „из података које имам, види се да је речени патријарх човек велике вредности и много цењен од народа као и да је непријатељ Турака од којих је много страдао и прогоњен, због чега се од њега може очекивати свака добра услуга“. Важност патријарха Арсенија у аустријским очима је порасла после освајања Београда, од тада су много очекивали од њега.⁶⁵

После освајања Београда према аустријском офанзивном ратном плану главни правац продора је био према југу долином Велике Мораве према Нишу, Пироту, Софији и Цариграду. Бочни правац продора се рачвао у два крака. Један је ишао преко Крушевца долином Западне Мораве, преко Ужица у Босну и Херцеговину одакле би требало да се избије на Дубровник и да се створи веза са Напуљско-Арагонском краљевином шпанских Хазбурга.

После освајања данашње Србије и Македоније 1689. године Аустријанци су одлучили да покушају да избију на Јадранско море преко Скадра, тј. преко Прокупља, Куршумлије, Косова поља, Призрена, Скопља, Љуме до Скадра. За време напредовања аустријске војске српски народни устанци су бивали све масовнији, највећи устанак је био у Старом Влаху где су се Срби подигли да би се осветили за покољ из 1688. године, под вођством Мојсија Рашковића.⁶⁶

Српски устаници су ослободили Ужице самостално и убили 12 000 Турака у њему, како пише Атанасије Даскал Србин, „и у другом граду по имену Ужицу сами Срби убише 12 тисућа Турака и разорише.“⁶⁷ Тада су Срби задобили велики ратни плен и тим чином страховито озлоједили Турке, што су приметили и Аустријанци. Зато су предлагали Дворском ратном савету да се Срби из ужичког краја (ужичка Црна Гора) и околине Пожаревца преселе у Славонију која је била изузетно плодна, али ратом опустошена, што је на крају и учињено.⁶⁸

⁶⁵ Исто, 21-22.

⁶⁶ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 508-509.

⁶⁷ Ђорђе Трифуновић, *нав. дело*, 25.

⁶⁸ Д. Поповић, *нав. дело*, 25.

Ратне операције аустријске војске су поведене у широком обиму када је дошао у Београд фелдмаршал Баденски 9. јуна 1689. године. Његову војску је чинила пешадија, коњица и артиљерија од 24 000 људи. Пре поласка на Ниш Баденски је издао проглас у целом српском простору са позивом да се сав народ диже на устанак. Убрзо потом се хвалио аустријском цару како се „многи храбри Србин са оружјем у руци придружује његовој војсци.“ За време аустријског напредовања турска војска под Реџеп-пашом се концентрисала у Крушевцу. Он је са својом коњицом од 15 000 до 20 000 људи успео да продре до Авале, али га је ту српска коњица одбила. Аустријска војска се затим коцентрисала код Хасан-пашине паланке (Смедеревска Паланка) и одатле продирала дуж Велике Мораве, због мочварног терена аустријска војска је споро напредовала, па је прва борба била 29. августа на пољу између Лепенице и Мораве код Грабовца, аустријска војска је победила, а посебно се истакла српска милиција под Дејаковом командом. Сутрадан 30. августа Турци су поново поражени код Баточине, иза себе су оставили 3 000 мртвих, 108 топова и целу комору.⁶⁹

Турска војска под командом Топал-паше Мухамеда, Сорнапа-паше и Мохамед Ћеменкаш-паше покушала је са бока, тј. са западне стране преко Дрине да угрози аустријску војску. Освојили су Зворник 1. августа а аустријски гарнизон се повукао у Шабац који је добио додатно појачање из Београда, па се аустријско-српска војска на линији Шабац-Митровица-Рача улогорила. После победа код Грабовца и Баточине 6. септембра Баденски је послао пук коњице из Чакијеве регименте под командом грофа Шијака, његове јединице су поразиле Турке којису се повукли према Нишу, а у Крушевац је ушла претежно српска коњица. Из Баточине је Баденски послао проглас патријарху Арсенију и проглас за Албанију, Босну и Херцеговину. Он је ултимативно позвао патријарха на војну сарадњу против Турака. Уколико заратују са Турцима обећавао је заштиту цара, уколико то не учине онда ће их „тирати, и сићи, и робити и плинит како Турчина и Татарина и остале непријатеље ћесарева“.

После овог прогласа када је стигао у Јагодину Баденски се се хвалио аустријском цару 15. септембра да му Срби помажу, да на све стране устају на Турке, да су заузели веома важна утврђења Козник и Маглич. Баденски је кренуо из Јагодине 16. септембра, а под Ниш стигао 22. септембра. Два дана је трајала битка у којој су Турци поражени 24.

⁶⁹ Рајко Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 511-512.

септембра, иза себе су оставили 10 000 људи, 30 топова, 3 000 коња велики провијант. Срби су се опет истакли храброшћу, па их је Баденски хвалио. Генерал Пиколомини са Србима и Аустријанцима. Успели су да освоје Пирот, Белу Паланку и Драгоман као најисточнију тачку (107 km од Ниша према Софији).⁷⁰

Баденски и Пиколомини су се разделили, пошли су у два супротна правца. Баденски је кренуо у правцу Видина, а генерал Енеја Силвије Пиколомини са само 1 600 пешака и 2 100 коњаника и Србима кренуо ка Прокупљу који је према тадашњим стандардима био велики град. Из Прокупља је 14. октобра кренуо ка Приштини, тада су у Пећи Срби дигли устанак и поразили Махмуд-пашу Беговића. Пошто је оставио посаду у Приштини и Качанику је Пиколомини освојио Скопље, он је спалио град због куге. Захваљујући освајању данашње Србије и Македоније напуштен је план избијања на Јадранско море преко Крушевца, Западне Мораве, Ужица, Босне и Херцеговине, па је преовладао други план бочно продирања на Јадранско море преко Србије, односно преко Пећи, Призрена, Љуме на Скадар. Цар Леополд је нарадио 8. октобра генералу Баденском да силом или помоћу неког уговора придобије становништво данашње Србије, Македоније, Црне Горе и Албаније за рат.⁷¹

Пиколомини је очекивао да ће патријарх Арсеније доћи са свештенством код њега, али он је побегао испред турске освете у Црну Гору. Турци су вероватно сазнали за његове везе са Русијом, Млетачком Републиком, Римском куријом, а сигурно су им биле сумњиве његове визитације по српској земљи под Аустријом (Београд, Пожаревац) у лето 1689. године. На патријарха се сумњало да диже устанак међу Србима против Турака, а уз то је запретио искључењем из цркве црногорским и брдским племенима која су покушала да ступе у везу с Турцима.

Махмуд-паша Беговић, дукађински и пећки санџак-бег, одлучио је да се обрачуна са патријархом. Уценио га је са 4 000 дуката, а потом је узео још 27 кеса. У октобру Махмуд-паша покушао је да ухвати патријарха, али је патријарх успео да умакне тако што је прескочио преко зида и отишао у Црну Гору у Цркву светог Луке у Никшићу.⁷² У мају је патријарх био у Пожаревцу, а у августу у Београду одакле је издао једну грамату манастиру Ђурђевић Ступова 12. августа. После му се губи траг све до октобра када се

⁷⁰ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 512-513.

⁷¹ Исто, 516-517.

⁷² Исто, 517.

налази у Пећи одакле ускоро бежи. Са обзиром да је био на територији која је била под Аустријом вероватно се договарао у вези са устанком српског народа. Ово је било познато Турцима, као и његове везе са цетињским владиком Висарионом који је сав предан Млечићима. По сведочанству оповског игумана Тирила Махмуд-паша Беговић је послао једног од својих капиција са момцима патријарху. Патријарх је схватио о чему се ради па је наредио их угосте и вином почасте, па када су се понапијали он је у току ноћи побегао.⁷³

За време патријарховог боравка у Црној Гори била је активна дипломатска борба између Аустрије и Млетачке Републике за придобијање патријарха Арсенија. Капетан Петар Соколовић донео му је у Никшићу писмо Баденског намењено њему и проглас за Албанију и Босну и Херцеговину који је написао у Баточини 6. септембра. Као што сам већ навео писмо је имало ултимативан тон, али патријарх се није много обазирао. Он је прешао у Цетиње одакле је планирао да се спусти у Котор где би провео зиму 1689-1690. године и ступио у контакт са представницима Млетачке. Преписе ових писма патријарх је преко свог егзарха Никона послао генералном провидуру Млетачке Александру Молину, који је потом саветовао патријарха да одговори Баденском да се сви народи Балкана боре под заставама Млетачке и да ће њихове војске (Млетачка и Аустрија) да се уједине, што патријарх наравно није учинио. Планиран је сусрет у Котору, али до њега није дошло услед аустријског великог ангажовања. Тако да је већ у марту 1689. године патријарх писао аустријском отпраннику послова Корadiniју да ће деловати у сагласности са њим. На јесен када је заузео Пећ Пиколомини је поручио патријарху преко гласоноше пећком манастира да уколико се у року од седам дана не врати у Пећ да ће он поставити другог патријарха.⁷⁴

Пре него што је пошао из Цетиња у Пећ патријарх је писмом 3. новембра изразио жаљење Корadiniју што се нису могли састати, такође известио га је о успесима аустријске војске, „војска је све турску земљу узела до Софије, све редом градове и вароши, и нигде се Турчин не гласи на ону страну до самог Дренопља. А војска је једна на Косову, а друга у Скопљу.“ Такође је и обећао Корadiniју „да ће све онако учинити како сте у књизи писали.

⁷³ Ј. Томић, *нав. дело*, 131-132.

⁷⁴ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, 517-518.

Преко Цуца у Никшићу патријарх се извинио млетачком провидуру што није сишао у Котор на састанак: „Ако буде мир и пошто се видимо са оном господом (Аустријанцима) одлучићемо се да се што пре повратимо, да се с вама састанемо. Немојте заборавити овај народ!“⁷⁵

Генерал Пиколомини је схватио менталитет српског народа, знао је како да га привуче на аустријску страну против Турака.⁷⁶ То што је принудио патријарха да се врати у Пећ испоставило се као пун погодак. Патријарх је дошао 4. новембра у Пећ ту се искупила „сва српска војска на поклоњење његовоме блаженству своје архиепископу, желећи чеда да виде оца, а отац чеда своја и тако је била велика радост у те дане због скупа и јединства српског народа.“⁷⁷ Аустријска војска у јачини од пет Пиколоминијевих компанија са Србима распоредила се у Пећи на зимовање, а остала војска од Београда до Пећи и од Пећи до Скопља. Патријарх је отишао у Призрен на саветовање са Пиколоминијем. У Призрену је српска војска нарасла преко 20 000 под заставама. Пиколомини се саветовао са официрима, са неколико старешина из околних племена, са патријархом Арсенијем (представљао Србе) и надбискупом Петром Богданијем (представљао римокатолике). Са обзиром да су Аустријанци били уплашени масовношћу српског покрета они су после састанка наредили да се један део српских устаника врати кући, а већина да се организују у регименте. После овог саветовања уследиле су и акције патријарха Арсенија, он је позвао цетињског владуку Висариона и друге епископе који су се ослањали на Млетачку да дођу у Призрен на саветовање, све у циљу помагања избијања аустријске војске на Јадранско море. Саветовање је пропала смрћу генерала Пикломинија 9. новембра, он је умро од куге коју је задобио у Скопљу.⁷⁸

⁷⁵ Исто, 518-519.

⁷⁶ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 346.

⁷⁷ И. Руварац, *О каталозима Пећких патријарха*, Гласник Суд књ. 23, Београд 1868, 249-250.

⁷⁸ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 520-521.

Патријарх Арсеније у Великој сеоби

Још почетком 1689. године положај Римског царства немачког народа се знатно погоршао. Због постигнутих успеха у односу на Турско царство, француски краљ Луј XIV, у страху од прекомерног јачања Римског царства, наредио је упад у Аустрију. Око 80 000 војника упало је Пфалц и својило Филипсбург, а 14. фебруара 1689. године и формално је објављен рат Аустрији. У лето 1687. године склопљена је Велика алијанса између Енглеске и Холандије против Француске, али то није много олакшало војни положај Аустрије. Тако да поред фронта на Балкану против Турака, Аустрија је била принуђена да отвори фронт на Западу. Знатан део трупа са Балкана био је послан на западни фронт. Ову празнину Аустрија је морала да надомести новим устаницима. Тако да је кренула у агресивнију пропаганду да укључи балканске народе у рат.⁷⁹ Цар Леополд се обраћао најпре цариградском патријарху покушавајући да га наговори да побуни све православне народе на Балканском полуострву. Цариградски патријарх Калиник VII је пристао да ради у том смислу, али је убрзо умро. Једино су Срби и Албанци масовно приступали аустријској војсци, тако да се на томе завршила аустријска агитација.⁸⁰

Турска офанзива је почела десетак дана пре Пиколоминијеве смрти, 29. октобра је аустријска војска поражена код Драгомана. Турска војска је успела да се консолидује захваљујући смени до тадашње великог везира Арап Реџеп-паше, њега је наследио енергични Мустафа Ђуприлић који је успео за неколико недеља да преуреди војску, финансије и управу. На војном саветовању у Једрену одлучено је да турска модернизована војска освоји Скопље. За то време Пиколоминија је наследио Георг Кристијан од Холштајна који није имао мудрости када је у питању однос према Србима и другим устаницима. Он је дозволио својој војсци да пљачка локално становништво. Уследиле су мање борбе на Косову и Метохији и Македонији, Аустријанци су са Србима и Албанцима победили Турке код Призрена, па је после три дана поражена српска војска од Турака, затим Холштајн са Србима и Албанцима освојио и спалио Штип, па су се повукли у Призрен. Војно саветовање је одржано у Приштини 27. децембра, на њему је учествовао и патријарх Арсеније. Качаник је био место од пресудног значаја у аустријско-турском

⁷⁹ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 508.

⁸⁰ Р: Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 22-23.

сукобу. На том месту су се утврдили Карпошеви устаници, Карпош је био српски одметник, вођа устанка у североисточној Македонији. Па је приликом налета многобројне турско-татарске војске барон Штрасер похитао у помоћ, иако је Карпош био поражен, Штрасер се упустио у борбу са многобројном Турском војском и био поражен. После овог пораза Аустријска војска се повукла у Ниш.

Турци су освајали град за градом на Косову и Метохији вршећи одмазде над локалним становништвом, приликом освајања Призрена патријарх је једва спасао живу главу.⁸¹ Са обзиром да се аустријска војска повлачила, српско становништво је остало без икакве заштите. Већина одраслог мушког становништва је било у аустријској војсци. Веома угрожено је било српско имућније становништво из околине Приштине, Скопља, Призрена, Пећи, Вучитрна и Трепче.⁸² Аустријанци су се постепено повлачили из Македоније и Србије, а са њима и српски народ. Тада је гроф Теодор Штратман, шеф Дворске канцеларије у Бечу саставио позив на устанак који је потписао цар 6. априла 1690. године. Тим позивом је апеловано „на народе Србије, Албаније, Бугарске, Македоније, Рације и других предела јужно од Саве и Дунава“. Апеловано је да се дигну на устанак њима су гарантоване повластице: да имају племство, избор војвода, слобода вероисповести, ослобођење од давања у новцу, слободно поседовање непокретних и покретних имања која буду отели од Турака; а од њих је захтевано да не напуштају своје домове ни пољске радове. Све ово је било нереално, је на терену су Турци напредовали, а Аустријанци, и за њима народ, се повлачили.⁸³

Тома Роспасари, викар скопског надбиксупа Богданија, у жељи да спречи даље неуспехе аустријске војске он је почетком фебруара у Беч послао један меморандум у којем је предложио да цар позове народе у Србији и Албанији да се дигну на оружје. Ово је претходило позиву. Роспасари знајући колики има углед патријарх предложио је да се позове патријарх Арсеније како би мотивисао народе на устанак. Његов предлог је усвојен и када је издата прокламација цар Леополд се обратио патријарху у којем ласкавим тоном наговара патријарха да Србе и Албанце подстиче да скину турски јарам. И од овог наравно није било ништа, патријарх је на коњу из Пећи побегао у Београд спасавајући

⁸¹ Исто, 520-522.

⁸² Д. Поповић, *нав. дело*, 27.

⁸³ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 524.

живу главу још у јануару.⁸⁴ До лета 1690. године Турска је преотела Македонију, Косово, Метохију и опљачкала на стотине сеоских и варошких насеља Прокупље, Нови Пазар, Крушевац итд. Тада су страдале велике средњовековне светиње препуне уметничких и културних вредности.⁸⁵

Страдали су како средњовековни, тако и манастири подигнути крајем XVI века и у XVII веку, по имену се помињу: Раваница, Ресава, Враћешница, Рача, Милешева, Сопоћани, Студеница, Ђурђеви Ступови, манастир Свете Тројице код Пљеваља, Тврдош, цетињски манастир, Дечани, Пећка патријаршија, Шишатовач, Раковац, Хопово и тако даље.⁸⁶ Турци су 19. јула освојили Пирот, а опсада Ниша је трајала 25 дана. Штаренберг комадант посаде морао је капитулирати пред веома бројном турском војском. Он је капитулирао 8. септембра под условом да Срби трговци и сељаци са својим свештенством морају остати јужно од Саве, препуштени Турцима, док ће аустријски трговци са породицама бити испраћени, 9. септембра су изашли аустријски војници после трговаца. Турци су одржали реч када су у питању аустријанци, пропустили су их. Што се Срба војника и српских породица нису одржали реч, побијено је око 4 000 Срба по Алекси Ивићу.⁸⁷ Већ 27. септембра Турци су освојили Смедерево на јуриш и одмах кренули са припрема за освајање Београда.⁸⁸ Опсада Београда почела је 26. септембра, а Београд је пао 8. октобра 1690.⁸⁹

Пораз аустријске војске и страдања становништва изазвала су сеобу Срба је један од најкрупнијих догађаја у српској историји која обилује крупним догађајима. Зато је оставила јак утисак на идентитет српског народа и његову будућност, а самим тим и на савременике који су се труди да пренесу будућим поколењима сећање на тај догађај. Њихове забелешке су препуне епских, трагичних и библијских мотива.

Драматично је забележио Атанасије Даскал Србин о страдању народа: *„Све је ово било у моје дане и очи моје видеше. Лежаху лешеви помрлих људи српских по свим улицама великог Београда. И по свим пољима његовим и на свим путевима његовим лежаху мртви и не бејаше никога да их покопа. А који су живи ходали – на њима не*

⁸⁴ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 24-25.

⁸⁵ Р. Веселиновић, „Срби у Великој рату 1683-1699“, 525.

⁸⁶ Небојша Шулетић, *Пећка патријаршија крајем XVII и XVIII почетком века*, Београд 2007, 80.

⁸⁷ *Исто*, 528-529.

⁸⁸ *Исто*, 532.

⁸⁹ Д. Поповић, *нав. дело*, 33.

*бејаше ни изгледа ни лепоте људске, већ бејашу поцрнели од глади и лица су им била као лица етиопска. И тако скончаше и не остаде десети део људи. А они који су остали, избегоше из своје земље и оставише је пуну.*⁹⁰

Са истим узвишеним стилем описао је пустошење земље и светиња: *„И тако кроз десет година тог жестоког боја, многоплодна и изобилна и многонародна Српска земља сва запусе. И градови сви и села сва запусе. И манастири велики царски и цркве красне живописане златом запуштене. А жртвеници и олтари свети где се приносила бескрвна жртва – тамо сада звери дивље и нечисте плоде. Тако, када је Бог дозволио због грехова наших (страдање), погубосмо за безакоње наше као древни Израиљ.*⁹¹ Своју тугу Атанасије вешто претаче у значајно књижевноуметничко дело.

Средњовековним начином изражавања, које је надахнуто стилем старозаветног Плача Јеремијиног, Пслатиром и Песмом над песмама он оставља значајан књижевноуметнички приказ десетогодишњег рата и српског страдања у њему.⁹² Атанасије српску сеобу на крају пореди са Вавилонским ропством Јеврејског народа: *„ако је негда пророк Јеремија плакао због пустошења јерусалимског, како ја јадни да не плачем на Јордану отачанства“.*

Аустријска војска је постепено губила територије, а после пораза код Качаника 2. јануара 1690. године велики део аустријске војске се улогорио у Нишу, док се остатак повлачио према Београду. Када је пао Ниш, аустријска војска се у потпуности повлачила. Повлачење аустријске војске према северу изазвало је масовни покрет српског народа на челу са патријархом Арсенијем, владикама, клиром и народним првацима. Ту масу људи су чинили они који су били активни у борби са Турцима али и имућније становништво.⁹³ Српско становништво је било свесно да се веома замерило Турцима, јер је одушевљено дочекала аустријску војску и свесрдно подржавала њихове акције. Сада је то становништво остало без заштите. Већина одраслих мушкараца је било у аустријској војсци. Имућнији из околине Приштине, Скопља, Призрена, Пећи, Вучитрна и Трепче су напустили своја вековна огњишта. Са обзиром да је било зимско доба српско становништво се није могло склонити у шуму, па је народ у масама нагрнуо ка Београду.

⁹⁰ Ђ. Трифуновић, *нав. дело*, 27.

⁹¹ *Исто*, 26-27.

⁹² *Исто* 61.

⁹³ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 347.

Усред љуте зиме, по опустошеној земљи у непрегледној колони је било много старих, болесних и слабо одевених.⁹⁴

Најгоре су прошли они који који су остали у својим домовима. Одступање патријарха са аустријанцима имало је катастрофалне последице по српски народ. Сви који су учествовали у рату панично су се повлачили ка северу, бежећи од турске освете. Они који нису успели да се склоне на север или да се повуку у планине били су немилосрдно убијани. Турци су са татарском војском све пред собом претварали у згариште, а Албанци су такође хтели да искористе ситуацију па су излагали српско становништво пљачкању и терорисању.⁹⁵ О страдању српског народа писао је драматично попут Атанасија и Даскал Стефан Раваничанин: *„Такве муке, беде и невоље није било никада, нити се у описима налазо такав рат. Ових земаља било је пустошење – угарске, српске, бугарске и херцеговачке. И до самог Солуна и Константина града хришћанима је била велика, а код Срба још већа беда, глад и сужањство, напуштање места и многих манастира коначно пустошење, многих светих тела са својих места одношење, а других спаљивање, светих и свештених сасуда и одежди безбожним и прљавим рукама разграбљивање. Авај, оци и браћо! Авај, такве муке наручито убогим иноцима који су у то време скитали од места до места у земљи угарској и немачкој. Од Немаца и Угара и од самих војних хришћана вили су прогољени и хуљени, омрзнути, ружени и одметницима називани. Ово је било у дане господства светејшег архиепископа српског кир Арсенија поклоника гроба Господња и свете несагориве купине. и сам свети већ споменути архиепископ од лукавих Немаца и Угара многа искушења, муку и напсти претрпе...⁹⁶*

Што се саме сеобе тиче Стефан пише: *„...Мало нашег народа бегу се даде горе уз Дунав – једни на лађама, други на коњима и колима, а неко пешке, као и ја сиромах. Четрдесет дана смо по путу ходили и дођосмо до Будима града. Тамо је (био) светејши патријарх Арсеније Чарнојевић и неколико владика, из многих манастира калуђера и многи људи из све Српске земље, мушки пол и женски. Такође и ми житељи манастира Раванице с моштима светог међу царевима кнеза Лазара Српског. И уселисмо се у неко место више Будима звано Сент-Андреја, добро место за пребивалиште странаца...⁹⁷*

⁹⁴ Д. Поповић, *нав. дело*, 27.

⁹⁵ Ј. Томић, *нав. дело*, 174-175.

⁹⁶ Ђ. Трифуновић, *нав. дело*, 39-40.

⁹⁷ *Исто*, 41-42.

Патријарх је опет једва спасао живу главу. Он је са избегао са одредом који се повлачио из Призрена, на брзину је покупио драгоцености које су се налазиле у патријаршији, па је са калуђерима и народом тог краја кренуо у повлачење.⁹⁸ Повлачили су се преко Новог Пазара и Студенице ка Београду. Он је знао да ће се Турци прво обрачунати са црквом која је највише подстицала народ за ослобођење од турског јарма. Знајући да ће патријаршија бити турски плен покупио је на брзину драгоцености из ње. Није кренуо ка Приштини што је било једноставније, већ је избио на Нови Пазар, заједно са аустријским војницима. Један део из Пећке патријаршије је избегао са патријархом, други део избегоше у Црну Гору са бројним књигама и драгоценостима, а трећи део је остао у манастиру и пострадао од Турака.⁹⁹

У једном запису описује страдање Пећке патријаршије и спасавање патријархово: „...*И сам патријарх в мале (једва) убеже ва Београд; а мнози иноци и егзарси изгибоше близ патријарха. И Висаријон, што се звао Велики, близ патријарха, погибе. Сије тако беше, и горше.*“¹⁰⁰ Јеромонах Ћирило Хоповац уметнички дочарава тужну, епску сцену сеобе са библијским мотивима: „*Опет узеше Турци Београд и када је била не баш мала ускомешаност, сва Српска земља побеже ка Будиму – патријарх српски и све архијереји, иноци и световњаци и сав народ христоименитих људи. Пред толиким мноштвом народа ишао је свејтеши патријарх господин Арсеније Чрнојевић као Мојсије пред Израиљем кроз Црвено море. Онај је носио кости Јосифове, а светејши патријарх је водио христоимените људе преко славног Дунава и преносио је свете ћивоте са светитељима. И стигоше до у свету познатог града Свети Андреј. Ту патријарх подиже цркву и сви хришћани домове...*“¹⁰¹

Патријарх је већ у марту 1690. године био у Београду.¹⁰² У околини Београда, који је још увек био под аустријском влашћу народне масе су се сабирале све са народним светињама, књигама, покретном имовином и другим реликвијама.¹⁰³ Највеће масе су биле са простора Македоније и Старе Србије. Знатан број Срба се иселио из Понишавља, а из Подриња и Мачве становништво се селило независно од велике сеобе. Селидбена струја

⁹⁸ Р. Грујић, *нав. дело*, 91.

⁹⁹ Ј. Томић, *нав. дело*, 172-173.

¹⁰⁰ Д. Поповић, *нав. дело*, 27-28.

¹⁰¹ Ђ. Трифуновић, *нав. дело*, 51.

¹⁰² Д. Поповић, *нав. дело*, 28.

¹⁰³ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 26.

обухватила је и Стари Влах, Кабланицу, Топлицу, средишњи део Шумадије и околину Београда. Што се тиче варошког становништва, сеобом је био захваћен занатлијски слој из Призрена, Пећи, Ниша, Крушевца, Ужица, Пожаревца, Београда, Ваљева, Зајечара, Краљева и других места. Велика маса избеглица се кретала, следећи патријарха, према Београду долином Ибра, преко Новог Пазара и Студенице, низ Западну и јужну Мораву, па долином Велике Мораве. Измучене и преплшене избеглице су се сместиле по збеговима у Београду и околини.¹⁰⁴

После победе код Качаника Турци су незауостављиво надирали ка северу, са друге стране многобројне породице су одступале ка Београду у реалном страху од турске одмазде. У таквој ситуацији је гроф Теодор Штратман, шеф Дворске канцеларије у Бечу написао проглас за народе јужно од Саве и Дунава и писмо са патријарха Арсенија где их је позивао да дигну устанак против Турака. На ратишту је стање било неповољно, такође у Београду је било тешко стање код избеглица, тако да патријарх са народом ово није прихватио.

Патријарх Арсеније и остале избеглице су знали да неће моћи да се врате на своја огњишта. По Душану Поповићу у Београду и околини било је око 40 000 избеглица.¹⁰⁵ Са друге стране, патријарх је будно пратио деловање римокатоличке цркве у Славонији, Срему Барањи и другим покрајинама. Он је знао веома добро да на новом станишту српски народ неће имати ни основне услове за неометан верски и национални живот.¹⁰⁶

Патријарх је добио писмо и проглас од цара Леополда 16. јуна, после два дана сазвао је сабор да би се одговорило на царев позив за устанак. На сабору су учествовали Срби из јужне Србије, Шумадије, Старе Србије, Срема и босанског Подриња. Српску милицију је представљало 11 капетана, 4 из Србије јужно од Саве и Дунава, а остатак из тадашње Угарске. Од грађанских лица били су заступници општина, на пример био је заступник београдске општине Иван Милутиновић, сремскомитровачке Јаношевић... Када је у питању више свештенство учествовали су: београдски митрополит хаџи-Симеон Љубибратић, руднички епископ Теофан, топлички и белоцрквански владика Спиридон Штибица, руднички епископ Теофан и јенопољски епископ Исаја Ђаковић.

¹⁰⁴ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 530-532.

¹⁰⁵ Д. Поповић, *нав. дело*, 29.

¹⁰⁶ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 525.

Што се тиче нижег свештенства били је седморица игумана великих манастира попут Максима игумана Сопоћана, Василија игумана Студенице, игумана Силвестера из Крушедола... После разматрања војног и политичког стања донета је потпуно супротна одлука. Не само да сабор није прихватио позив да се диже на устанак, већ је донета одлука да се напусти стари завичај и да збегови српских избеглица пређу у Угарску. На том подручју није више била Турска власт, а ту су већ постојале српске епископије које су биле уређене и под влашћу Пећке патријаршије. Ту је Аустрија свакако била активна када је у питању прозелитска акција.¹⁰⁷

Сабор је одлучио да призна аустријског цара Леополда за српског краља и да српски народ настави борбу против Турака, али са територије Угарске. Сабор је у шест пунктација (тачака) разрадио захтеве да се потврде сва права српске православне цркве која је уживала под турском влашћу:

1. Слобода вере
2. Слободно и саборско бирање архиепископа који мора бити Србин
3. Употреба старог календара
4. Слободно патријархово и епископово вршење јурисдикције по свим областима у којима се Срби већ налазе или ће се налазити у будућности
5. Ослобођење црвених имања од дацбина и слободно управљање њима
6. Искључиво право патријарха да суди за преступе ниже и више јарахије¹⁰⁸

Пунктације је однео у Беч јенопољски и арадски епископ Исаија. Он је био свештеник у Грабовцу код Сланкамена, а када је постао удовац замонашио се у Крушедолу, касније га је пећки патријарх рукоположио за епископа. Био је добар познавалац немачког језика, у овом периоду иступа на историјску позорницу српског народа као значајна личност која ће много учинити да се стекну и очувају привилегије. По савету грофа Ђорђа Бранковића он је однео представку на латинском, у разговору са царем Леополдом тражио је да он призна ове привилегије и за Србе староседеоце и за досељенике.

Због турског напредовања било је јако тежак положај Аустрије, па је цар усвојио молбу 21. августа 1690. године и преко Дворске канцеларије издао прву привилегију, њоме се уређује положај Срба под надлежношћу аустријског цара и угарског краља

¹⁰⁷ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 525-526.

¹⁰⁸ Исто, 527

Леополда. Српски народ је признат као политичка (аутономна) заједница, постигнуто је једнство народа. Насилац и чувар тог јединства је свакако православна црква, која је призната за установу од јавног права под суверенитетом цара. Суверенитет је поштовао начело независности унутрашењег живота цркве, која је имала право да управља, чинодејствује и учи. Изјавио је да благонаклоно прима изјаву српског народа који га је изабрао за краља, да прима цео српски народ у заштиту и позива га да дигне устанак „против најжешћег душманина хришћанско имена и вашег (српског) гонитеља.“

Одбрио је да црква може живети по старом календару, да су српски црквено-народни сабори аутономно тело духовног и световног сталежа и да може да бира самостално свог архиепископа. Архиепископ је добио право да рукополаже Србе за епископе и свештенике, да суди црквеним људима по канонском праву. Цар је обећао да неће дозволити да ико узнемирава архиепископа и српску цркву. Српска црква је добила право да подиже храмове, такође више и ниже свештенство је ослобођено од давања данка.¹⁰⁹

Опасност за све избеглице је увећана услед пада Смедерева у турске руке 27. септембра када га је Ћуприлићева реформисана војска освојила, одмах затим су кренуле припреме за освајање Београда. Већ 20. септембра су Татари напали нека насеља у околини Београда и измасакирали сељаке.¹¹⁰ Док је Ђаковић још увек био у Бечу Срби из збегова на челу са патријархом с морали да пређу Саву и Дунав ме чекајући потврду тражених привилегија. Колима, чамцима, и пешке су се кретали ка северу. Патријарх, више и ниже свештенство, народни кнезови, сељаци, занатлије и трговци су се повлачили ка северу. Они су се настанили око Будима, Сентандреје („Српски Рим“), Острогона и других вароши средње и северне Угарске. Ту их је нашао при повратку Исаија Ђаковић носећи поврду привилегија 21. августа 1690. година.¹¹¹ По Поповићу око 40 000 Срба је напустило Београд. Избеглицама је при пребацивању помагала аустријска војна власт. Последња група избеглица је пребачена на шајкама преко Саве и Дунава за Сланкамен и Варадин 6. октобра, само два дана пре него што је пао Београд.¹¹² Патријарх Арсеније је био сведок ужурбаних припрема за одбрану Београд он је пребачен 29. септембра у групи

¹⁰⁹ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 527-528.

¹¹⁰ Исто, 532.

¹¹¹ Р. Веселиновић, *Историја Српске православне цркве са народном историјом*, Београд 2004, 117.

¹¹² Д. Поповић, *нав. дело*, 33.

са лађама које су ишле ка Сланкамену и Петроварадину, по наређењу комананта Београда генерала Фердинада Роберта Аспремонта.

Избеглице су прешле у Срем, Славонију, Бачку и распрострали се до Будима. Тај пут је трајао око 40 дана. Део избеглица је путовао „ораницама“ (великим чамцима од издубљених стабала), а део великим лађама. Други део избеглица је путовао на коњима и колима, а трећи део је путовао пешице. Дешавало се да су хадуци нападали избеглице и одузимали им одећу, новац, накит, да невоља буде већа. Известан број избеглица се населио на успутним местима у северној Бачкој (Суботица, Сегедин, Баја), у Барањи (Шиклуш, Мохач, Печуј) и на другим местима.¹¹³ Великој сеоби су се придружили монаси најугледнијих фрушкогорских манастира попут Крушедола, Шишатовца и Хопова. Срби из Срема и Баната су у знатном броју избегли у паничном страху. Већи део избеглица ишао је путем преко Бачке до Будима, док је мањи део ишао преко Драве у Барању, па одатле до Будима.

Избеглице су путовале по групама, свакако највећа, најбројнија и најугледнија је била група на чијем челу је био патријарх, уз њега су били епископи, монаси, свештеници, угледни људи попут Рашковића, Даскал Атанасија. У тој групи су биле мошти светог кнеза Лазара, Стефана Штиљановића, деспота Бранковића и њихове мајке Ангелине и мошти светог Теодора Тирона.¹¹⁴

Када је у питању страдање избеглица о томе је сачувано сведочанство патријарха који се жалио цару Леополду у новембру 1690. године како *„једва са нуждеју избежасмо без свакаго именија, и не имасмо места ни покоја нигде, него проходимо до Будима и Коморана с инеми збегови христијанскимим људми, које Бог от плененија свободи. Писао је и канцелару Дворске канцеларије какој је стигао са народом „трудно и мучно“, како су избегли „голи и боси“, па је писао „шта смо имали, све смо изгубили, не имамо се чим крмит (хранити),“ стога је молио ургирају код цара „да не остави нас сирих (сиромаше) без његове помоћи.“*¹¹⁵ О преласку из Београда у Срем народни песник овако пева:

*„Ђесар њима обрече војводу
И слободу вери православној,
Обећа им у царству јединство,*

¹¹³ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 534-535.

¹¹⁴ Д. Поповић, *нав. дело*, 33-36.

¹¹⁵ *Исто*, 37-39.

*Од Трогира до брзог Вардара. –
Сто хиљада галије му пусте
Тад из тебе Срба превезоше,
Још са њима триста калуђера
И седога Арсу паријарха.
А за тврду веру и заклетву –
Свете кости – Мученика!¹¹⁶*

Избегли Срби нису могли да се насељавају по варошима, већ су морали да се населе у предграђима по збеговима. Велики део избеглица се склонио у Острогон, Будим и околину и Коморан, док је највећи део насељен у Сентандреји у неком руднику и предграђима. У Сентандреји је био и патријарх Арсеније са епископима, клиром и моштима светитеља. Ту су подигнуте скромне дрвене цркве. Зна се да је био велики број избеглица, али је јако незахвално говорити о цифрама, ја ћу само споменути цифре које је помињао патријарх Арсеније, које су такође дискутабилне веома. Он је у писму упућеном канцелару Дворске канцеларије писао да само у групи која је стигла до Будима има више од 30 000 људи, а у представци цару Јосифу 6. марта 1706. године написао: „ са више од 40 000 душа склонио под окриље Његовог величанства и свевишњег дома аустријског.¹¹⁷

Патријарх је 17. новембра 1690. године јавио цару Леополду радосну вест да је примио привилегију од 21. августа и да је нарадио свим капетанима у целокупно српској војсци да имају верно служити његовом његовом величанству.¹¹⁸

¹¹⁶ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 27.

¹¹⁷ Д. Поповић, *нав. дело*, 40-41.

¹¹⁸ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ 535.

Патријарх Арсеније у Хазбуршкој монархији

Још од првих дана живота у Угарској, Хрватској, Славонији пресељени Срби су се морали борити за своја за очување недавно добијених привилегијалних права. Та права нису хтели да признају угарске власти зато што привилегије нису биле инартикулисане у њихове законе. Поред мађарских жупанијских власти биле су против привилегија и коморски чиновници као и мађарско-хрватски римокатолички клир. Леополд и централне власти у Бечу сматрали су да је једино Беч надлежан да уређује државноправни положај Срба у Угарској и другим крајевима. Са друге стране централна власт у Бечу је изигравала привилегије кад год је могла. У таквим условима је патријарх живео и радио после сеобе.¹¹⁹

Цар Леополд је донео нову привилегију 11. децембра 1690. године. Наредио је властима у Угарској, Хрватској, Славонији и другим земљама да поштују већ донесену привилегију коју је проширио тако што је са православног свештенства слободу од давања данка проширио на цео српски народ.¹²⁰ Срби су убрзо тражили војводу и територију јер постојеће привилегије нису биле у стању да заштите национална и економска права.¹²¹

У ово веома важно доба кад су се борила два царства преко српске територије, на историјској позорници српског народа поред патријарха Арсенија појавила се још једна крпна лидерска фигура. Ђорђе Бранковић родио се у угледној и имућној племићкој породици. Та породица је дала три митрополита (Сава I митрополит јенопољски-липовски, Лонгин и Сава митрополит ердељски – Ђорђевићев брат). Дала је и неколико угледних официра. Породица је живела у селу Липови, па после пада под Турке преци Ђорђевићи су прешли у Јенопоље. По његовом рођењу умрли су од куге отац, два брата и сестра, а мајка због трагедије је попустила са нервима, па је о њему бринуо његов старији брат Симеун.

Касније се Симеун замонашио, постао монах Сава, а потом и митрополит ердељски. Он је био веома сналажљив, амбициозан и даровит човек. Знатно је утицао на у позитивном смислу на брата Ђорђа. Он је спремао Ђорђа за дипломатску службу. Са

¹¹⁹ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 28.

¹²⁰ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, 552.

¹²¹ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 29.

обзиром да је рођен на граници Ердеља и Турске живео је у етнички и верски разнородној средини (Срби, Румуни, Мађари, Турци), он је научио неколико језика (румунски, мађарски, латински, немачки и грчки, а од брата је учио турски) па је почео правити лепу дипломатску каријеру за то време.

Већ са 18 година био је писар при ердељском посланству које је носило данак Порти, са братом је ишао у дипломатску мисију у Русију. Затим је ступио у везу са Хазбуршким двором и направио уговор са влашким кнезом Гиком помоћи прогоњеним хришћанима. Од 1675. до 1677. године био је ердељски посланик на Порти. Са братом је бачен у тамницу 1680. године због сумње да су били у вези са завереницима против ердељског кнеза Михаила Апафија. После ослобођења успео је да наговори влашког кнеза Шербана Кантакузена да ступи у везу са Аустријом, због тога је 7. јула 1683. године добио титулу барона. Успео је да убеди и патријарха Арсенија и аустријске власти да је он потомак последњих деспота Бранковића. Тако да је добио од патријарха уверење да је заиста потомак Бранковића. Кад га је једном приликом послао ердељски кнезу код цара Леополда он је цару предложио оснивање једне „илирске“ државе. Због рата са Француском он је добио титулу грофа од бечког двора, али је његов предлог изазвао подозрење аустријских власти које су пратила његово кретање. Аустријанци никако нису желели нове династе са полунезависним областима попут Ердеља која може балансирати између Аустрије и Турске, тако да су његови снови били нереални.¹²²

Гроф Ђорђе је био веома амбициозан. Претендовао је на световну власт над српским народом и после велике сеобе сукобио се са патријархом Арсенијем који је за српски народ у Турској био милет баша (етнарх) духовни поглавица, који је и те како имао ингеренције и световне власти. Односи између патријарха Арсенија и грофа Бранковића нису довољно испитани. Када је патријарх миропозао грофа тада је сматрао да он има права на световну власт над српским народом, али после велике сеобе убрзо је дошао са њим у сукоб. У Будиму марта 1691. године српске старешине изабери Бранковића за српског деспота у одсуству патријарха. Он навикнут да буде и црквени и световни старшина српског народа побуни се против тога, цар Леополд је такође био против овог избора Бранковића за деспота Срба. Он је објавио августа 1691. године нову привилегију у којој је призната и духовна и световна власт патријарху: „и да сви Срби убудуће имају,

¹²² Д. Поповић, *нав. дело*, 19-24.

како у духовним, тако и у световним стварима да зависе од архиепископа као свог духовног поглавице“.

Такав ударац на претензије Бранковића изазвао је његов револт. Он је називао патријарха Јудом Искаротским. Објашњавао да световна власт не одговара духовним идеалима. У једном моменту га упоређује са јеретиком Аријем. Сметало му је то што је патријарх могао да убира десетак. Сматрао је у својој љутњи да је патријархов рад погубан, себичан и рушилачки. На крају је Бранковић сматрао да му треба опростити: „*јер је човек прост и међу Турцима ништа добро није имао видети*“¹²³ Али убрзо је Бранковић увидео да аустријске власти угрожавају патријарху и црквену власт, то страдање патријахово их је зближило. Па је њихова комуникација постала топлија, понекад и срдачна. Са друге стране патријарх је увек био пажљив према Бранковићу чак му је са народним првацима материјално помагао, док је он њих помагао саветима против државне власти.¹²⁴

Пошто је рат још увек био у току, аустријске власти су хтеле максимално да искористе Србе у као војну снагу у рату и радну снагу за поправку путева утврђења итд. Срби нису бежали од својих обавеза, али су тражили да им се признају права која им по привилегијама припадају. Тражили су да као војници имају провијант, одећу, плату и као најважнији захтев да имају војводу.

Зато је и сазван сабор у Будиму 1691. године на који нису успели да стигну патријарх са епископима и бројним старешинама, они су одржали састанке 20. и 22. марта, између осталог тражили су да Бранковић буде војвода. Цар је пристао на све захтеве сем на избор војводе. Тако је цар збору достављено 6. или 7. априла да је извршен избор подвојводе Јована Монастерлија. Постојало је много угледнијих и заслужијих личности од њега, при томе је народ желео Бранковића.

Јован, пореклом Цинцар, није имао много додира са Србима који су дошли сеобом. Његова дужност је била да управља и да се брине о Србима у војсци.¹²⁵ Убрзо после избора за подвојводу патријарх се жалио на њега. Говорио је да са запрепашћењем да он претпоставља интересе дозора интересима српског народа. Патријарх је молио Фелдварија да са Монастерлијом братски поразговара, да га „*кротким речима и снажним разумом*“

¹²³ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 19-20.

¹²⁴ Д. Поповић, *Срби у Војводини*, Нови Сад 1990, 72.

¹²⁵ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 53-54.

обрати интересима српског народа, на крају је патријарх закључио: „да је у њему и сва мудрост Соломонова *не би могао овај народ извести на прави пут.*“ Временом је Монастерлија заиста постао искрен и одан патријархов сарадник, па су се саветовали и усаглашавали око свих важнијих питања: образовања српске милиције, опирања да српска милиција буде под генералима, а Срби под коморским властима и властелинима итд.¹²⁶

Поред борбе за очување привилегија патријарх је водио борбу против унијаћења. Кардинал гроф Леополд је интезивно радио на томе да поунијати Србе. Колонић био је Државни министар и први саветник цара Леополда. Родио се у Коморану 26 октобра 1631. године, пореклом из хрватске породице. Остварио је блиставу каријеру за тадашњи римокатолички свет. Прво је ступио у ред малтешких витезова, па се замонашио. Већ у својој 36-ој години (1667) постао бискуп у Њитри, 1672. године постао председник Мађарске дворске канцеларије, па се 1683. године истакао приликом опсаде Беча својом организацијом исхране. Године 1692. постао је државни министар и председник Дворске коморе, а 1695. године примас Мађарске. Био је верски фанатик, према његовом биографу, па је многе протестанте отерао на робију. Био је велики непријатељ Срба и велики стручњак када се ради о српском питању у Хазбуршкој монархији.¹²⁷

Он је био непомирљиви противник патријарха, свим средствима се борио против патријарховог ауторитета. Док је патријарх је шеснает година водио непомирљиву борбу против унијаћења. Требало је много одлучности и вештине да се у једној верски искључивој земљи сачува српски народ од унијаћења.¹²⁸ Борећи се против уније патријарх се стално налазио на на путу, обилазећи све крајеве царства где је живео српски народ. Своје канонске визитације предузео је чим је 1692. године добио дозволу од државних власти да може вршити канонске посете у царству.¹²⁹ Патријарх Арсеније и епископ Исаија Ђаковић добили су дозволу 5. марта 1692. године да могу обавити канонску посету православним Србима у Угарској, Хрватској, Србији, Херцеговини, Далмацији, Подгорју и Јенопољу.¹³⁰

¹²⁶ Исто, 56-57.

¹²⁷ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 48.

¹²⁸ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 32.

¹²⁹ Епископ Сава, *нав. дело*, 30.

¹³⁰ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, 558.

У Хазбуршкој монархији било је на делу масовно унијаћење српског народа још пре сеобе. Сремски викар београдског патријарха Лонгин Рајић је прешао на унију, његов брат Јов игуман манастира Ораховица обећао је да ће прећи на унију, Срби у Барањи су прелазили на унију све масовније. Патријарх чим је примио привилегију објавио је по жупанијама да Срби могу слободно да исповедају веру. Када је добио дозволу за канонску визитацију кренуо је у крајевима где су Срби поунијаћени да их уверава да на основу уније могу слободно да исповедају своју веру. Патријарх се није повукао ни пред државним властима, ни пред римокатоличком јерархијом, ни пред претњама Леополда Колонића.¹³¹

У овом периоду су се поклопили интереси државе и римокатоличке цркве. Аустријским властима унијаћење је било облик асимилаторске акције у борби против националне отпорности и духовне самосталности српског народа. Такође Срби су тежили ка једноверној Русији, тако су сузбијајући Србе сузбијали руски утицај у држави. Тада је био примас Угарске већ помињани Леополд Колонић који говорио: „*ја ћу од угарских народа (Срба и Мађара калвиниста) да начиним робље, затим просијаке и најзад добре католике.*“

Колонићу је посебно сметало то што је патријарх прикупљао десетак од православних народа, сматрао је да је то само његова надлежност као јединог архиепископа Угарске. Крајем априла 1692. године преко српских посланика у Бечу претио је патријарху. Арсеније. Жалио се да се меша у његову надлежност, да од римокатоличких и унијатских црква прикупља десетак, да покушава да унијате врати у православље. Поручио је посланицима да опомену патријарха, да ако се у томе не умери онда да све што ће му се догодити да припише себи.¹³²

Патријарха је тиштало стање у манастиру Марча где је власт још 1671. године успела да постави унијатске свештенике. Већ о Божићу 1692. године отишао је у манастир Лепавину да тамо уреди цркве и манастире, да поучи српске монахе и свештенике, да их постави у законитој духовној власти. Унијатски владика Исaiје Поповић обавестио је из Марче загребачког бискупа да му је патријарх писао да ће доћи у његов крај и да га народ радо очекује.

¹³¹ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 58.

¹³² Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 32-33.

Почетком јуна 1693. године Срби око Марче у Липовчанима су одржали збор и поручили унијатском епископу Исаији да се остави загребачког бискупа јер се може десити да једног дана изгину и он и калуђери. Овде је народ обасуо патријарха изузетном пажњом и многим поклонима.¹³³ Боравак патријарха у манастиру Лепавини и посећивање војвода по крајини оставило је на народ силан утисак. Када се Исаија жалио аустријским властима, конкретно барону Јовану Андрији Макару пуковнику, он је рекао да се обрати патријарху, знајући да само он може да умири народ. Тиме је и формално унијатски епископ морао да призна да је под јурисдикцијом патријарха.

Ово је био тежак ударац за кардинала Колонића који се још више разјарио, он је Арсенија називао преварантом и лажним патријархом у писму загребачком бискупу које је послао 28. јануара 1693. године. Колонић је писао и самом патријарху да је наглобио до десет хиљада форинти у Хрватској. Патријарх се против тих неоснованих оптужби одлучно борио.¹³⁴

Како би спречио унијаћење патријарх се трудио да направи што бољу организацију у цркви по Хазбуршкој монархији. Од ранијих седам епископа ту је био једино јенопољски епископ Исаија Ђаковић, од епископа који су се повукли са патријархом био је жив једино Спиридон Штибица, епископ топлички и белоцрквански (куршумлијски). Патријарх је одмах приступио попуњавању упражњених и оснивању нових. По презименима се види да је постављао досељенике (Бањанин, Дробњак, Метохијац, Тетовац), већина су били његови придворни калуђери. У Будиму и Сент Андреји посвећени су између 1691. и 1694. године. Постављени су: будимско и столнобеоградски Јефтимије Поповић Дробњак, мохачко-сигетски Јефрем Тетовац, вршачко-себишки Спиридон Штибуца, темишварски Исаија Ђаковић, јегарско и великоварадински Јефрем Бањанин, епископ карловачки и зринопољски Стефан Метохијац. Он је послао представку 28. јуна 1694. године у којој је молио цара да их потврди и да их нико не спречава, ни узнемирава приликом вршења службе.¹³⁵

Поред великих сметњи патријарх је успео да јерархијски уреди цркву. Његова представка дата је на мишљење Колонићу и још неким бискупима. Они су сматрали да

¹³³ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 58-59.

¹³⁴ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 35-36.

¹³⁵ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 59-60.

патријархову јурисдикцију треба ограничити на Сент Андреју и околину.¹³⁶ Одговорили су да је патријархов рад противканонски, па у једној епархији не могу бити два епископа, по праву римокатоличке цркве. Како је рекао печујски капитал: „*као што небо не може да поднесе два сунца, тако ни печујска општина не може поднети два бискупа.*”¹³⁷ Колонић и римокатолички бискуп у Јегри Георгије Фенешу су се жалили да много омета рад римокатоличких бискупа, посебно унијатском бискупу у Мункачу Јовану Јосифу де Камиллис.¹³⁸ Писали су да се патријарх направио као да је неки „*мађарски папа*“, да је успео да одврати од уније поред Срба, Румуне и Русине у мункачкој бискупији. Колонић је предлагао да се патријарх придобије великим обећањима за унију, ако се то не изведе онда га ограничити само на Сент Андреју. Јегарски бискуп Фенешу био је још беснији, умолио је Мађарску дворску канцеларију да обавести патријарха да ће сваки покушај патријарха или његових људи да врше службу бити спречен оружаном силом. Овај предлог је лепо примљен, али због ратних прилика у којима су се Срби истицали ово нису могли да спроведу у дело.¹³⁹

Колонић је упозоравао аустријску власт да ће настати велике несреће за аустријску државу ако се Срби буду поводили за једним човеком, тј. патријархом. Он је био импресиониран канонским визитацијама патријарха, јер је подсећао на световног владара, био је окружен војском и свештенством. Сматрао је да је озбиљан проблем то што се патријарх дописивао са грофом Бранковићем који је претендовао на земље које је освојио цар Леополд. На крају његови предлози о ограничењу јурисдикције вође српског народа нису могли да се спроведу у дело због политичке ситуације.¹⁴⁰

Када је 1693. године освојен халмађански крај (северно од Мориша) двор је решио да Србе из Будима ту пресели. Већ 5. априла 1693. године постојао је предлог се Срби који буду служили војску поделе у чете и подреде заповедницима царске војске, а они који не буду служили у војсци да се населе у између Дунава и Тисе. За ово су упитани сви фактори сем два најважнијег, патријарх и подвојвода нису консултовани.¹⁴¹

¹³⁶ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 37.

¹³⁷ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 60.

¹³⁸ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 37.

¹³⁹ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 61.

¹⁴⁰ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 37-38.

¹⁴¹ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 62.

Они су средином јануара 1694. године сазвали сабор на коме би се расправљало о једном овако важном питању. Баја је била најидеалније место јер је у близини био Будим где се налазио највећи део српских избеглица. Скупштину су сазвали без консултација власти.¹⁴² Гроф Гвидо Штаремберг је сазнао за скупштину и дојавио Ратном савету. Тачан датум почетка се не зна, али се зна да је патријарх био у Баји већ 16. јануара. Штаремберг је послао писма патријарху и подвојводи и на тај начин неуспешно покушао да осујети сабор.¹⁴³

Срби су тражили посебну територију Малу Влашку, крај око Пожеге и Пакраца. То је близина унијатске марчанске епископије. На тој територији би били организовани као посебна национална и војна заједница на челу са патријархом и подвојводом. Бечу се није свидела одлучност српских вођа, па је подвојвода морао да иде код Штаремберга да се правда. Затим су патријарх и подвојвода позвани у Беч. Преговори су почели 1. маја и трајали су само два дана, јер су патријарх и подвојвода прекинули бивајући чврсти и одлучни у својим ставовима. Захваљујући њиховој одлучности Дворски ратни савет је попустио да се део Срба пресели у Кумановско поље, Ђулинско Поље, Јенопољски, Арадски и Халмађански дистрикт. Сеоба је требала да се изврши до октобра. Патријарх и подвојвода су ишли корак даље, тражили су да се српски народ подреди директно царској власти, мимо властеле или жупаније.¹⁴⁴ Овакво држање патријарха и подвојводе изазвало је велико нерасположење двора. Тако да је генерал Хајзлер добио поверљив налог да умањи углед у народу патријарха и подвојводе. Од овог плана се касније одустало, али је подвојвода подређен немачким пограничним заповедницима, па је изгубљен значај ове институције.

Патријарх је остао у Бечу све до пролећа 1695. године. Он је упорно тражио да се српском епископату омогући неометана служба и да се убирање десетка код Срба реши у корист српске цркве. Све ово је изузетно разбеснело бискупа Колонића који је сматрао да у Мађарској сем римокатолицизма нема места за другу религију. Цар иако је у многоме делио мишљење са кардиналом Колонићем био је принуђен да 4. марта 1695. године изда патријарху привилегију.¹⁴⁵ Овом привилегијом признато је већ урађено преуређење српске

¹⁴² Исто, 62.

¹⁴³ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 318.

¹⁴⁴ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 63-65.

¹⁴⁵ Исто, 65-66.

цркве и ново заокружење епархија у Угарској, Хрватској и Славонији. Потврђено је свих седам епископа.¹⁴⁶ Ослобођени су сви Срби од давања десетка римокатоличким епископима, већ је десетак послужио за издржавање српских епископа. Августа исте године цар је поклатио патријарху замак Сирач. Све ово је била последица геополитичке ситуације на терену. На престо у Турској дошао је ратоборни Мустафа II, како рат није био завршен српска помоћ је била и те како потребна.¹⁴⁷

Пре него што је патријарх добио замак Сирач за резиденцију предложене су му две резиденције, манастир Врдник у Срему и манастир Ораховица у Славонији. Предложеним местима патријарх није био задовољан. Желео је да добије неко место ближе унијатској епископији у Марчи, да би угушио унијатски покрет код Срба у том крају. Државне власти, несхватајући патријархове тежње су му дали за резиденцију Сирач са 14 околних села у крају између Пакраца и Подборја. Римокатолички клир је прозрео патријархову одлуку па се преко грофа Штаремберга одупрла извршењу ове наредбе. Тражено је да му се додели имање ближе Будиму или Осеку како би војне власти лакше контролисале патријарха. Римкатоличка црква је на крају успела да одузме патријарху Сирач.¹⁴⁸

После потписивања Карловачког мира наступа нови период за патријарха и српски народ. Што др тиче Карловачког мировног уговора, он је потписан је 26. јануара 1699. године у трајању од десет година. Хазбуршкој монархији припала је цела Угарска без Баната.¹⁴⁹ Хазбуршкој монархији су припали поред Угарске, Ердељ, Славонија, један део Срема и Лика са Крбавом, Венеција је добила проширења у Далмацији. Карловачким миром некадашња јединствена Пећка патријаршија је подељена два дела, тј. један део је потпао под Турску, други под Аустрију.¹⁵⁰

После рата сукоб патријарха са римокатоличким клиром је био продубљен и још више отежан, јер Срби више нису били потребни бечком довору. После закључења Карловачког мира, римокатолички клир је са више самопоуздања нападао патријарха. Већ петог дана после закључења мира Колонић је послао веома оштро писмо патријарху. Повод му је била вест да је патријарх забранио поунијањеним Грцима и Русинима да се

¹⁴⁶ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, 560.

¹⁴⁷ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 65-66.

¹⁴⁸ Д. Поповић, *Срби у Војводини*, Нови сад 1990, 55.

¹⁴⁹ *Исто*, 571.

¹⁵⁰ Р. Веселиновић, *Историја Српске православне цркве са народном историјом*, Београд 2004, 119.

моле за папу. Колонић га је оптуживао да је на себе узео власт коју ни папа није имао, да се налази у заблуди са својом гомилом.

На крају је завршио овим речима: „*имате, ваше господство, своју јурисдикцију на острву и над онима који деле погрешке изаблуде вашег господства. Тамо, дакле радите као одлучен (од цркве) и као син ђавола.*“¹⁵¹ У Пакрацу је римокатолички клир успео да постави унијатског епископа сремског Петронија Љубибратића. Патријарх је показао доста храбрости и ошторумности. Он није презао од тога да побуни народ. Огорчен народ са зборовом је претио присталицама уније огњем и мачем. Поред тога што унија није успела и сам Петроније се вратио у православље. Патријарх се обрачунао и са другим епископом који је напустио православље, реч је о Јефрему Бањанину великоварадниско-јегарском епископу, по речима језуите Хевеншија „*толико га је гонио да је овај из очајања побегао у Турску.*“¹⁵²

Из извештаја једног одбора владе видимо колико је патријарх био утицајан. Комисија је тврдила да се Срби потуцају од немила до недрага и да су они непријатељи римокатоличке вере. У извештају се каже: „*Тај шизматички народ има за свог поглавицу као некога краља свога патријарха... па за њим они у свему пристају као пчеле за својом матицом.*“¹⁵³

У раздобљу од 1699. до 1703. године римокатоличка рекација је узела замаха. Колонић је сматрао да их раније искуство учи да без велике вике и вређања треба да приволе српски народ на унију. Сматрао је да је потребно да се српске привилегије замене двосмисленим изразима, са којима би се лако манипулисало. У то време аустријска власт је Србима цаба давала чешке црквене књиге, не били их приволели на унију преко словенског језика. Цар Леополд је 3. Августа 1700. године донео уредбу да се не сме ниједна „јерес“ трпети у Печују, да се „шизматички“ морају уједнити са римокатолицима. Већ 9. априла 1703. године наредио је да се „шизматички“ у Печују имају истребити и да само Срби католици могу бити грађани.¹⁵⁴

Патријарх се одлучно супроставио новом снажном таласу унијаћњења. Он је у децембру 1700. године држао три збора, на трећем је одлучено да се пошљу људи који ће

¹⁵¹ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 44.

¹⁵² Д. Поповић, *Срби у Војводини*, 55.

¹⁵³ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 44-45.

¹⁵⁴ *Исто*, 46.

звати људе на нови збор. Тај збор је био на св. Андрију у Каменском имеђу Пакраца и Пожеге. На позив се одазвало између 300 и 400 људи. На збору је одлучено да се не поковавају Петронију Љубибратићу, унијатском владици о коме сам већ писао. Тада је одлучно да се нови збор одржи 10. јануара 1701. године у Слатини.¹⁵⁵

Цар Леополд је 8. октобра 1701. године из Еберсдорфа задао снажан ударац привилегијалним правима српског народа. Он је ограничио патријархову јурисдикцију на Сент Андреју, поред тога наредио је да Срби буду под јурисдикцијом римокатоличког клира. Патријарх је морао из Славоније да пређе у Сент Андреју. Патријарху је гроф Фрања Надажди, члан Угарске доворске канцеларије, донео царев декрет патријарху који је тада био у Футогу.

Патријарх је у децембру 1701. године из Футога послао молбу барону Шлихтингу, ту је писао да ако није могуће да се српске привилегије поштују да добију дозволу да иду другом хришћанском владару где ће моћи да исповедају своју веру.¹⁵⁶ Патријарх је свој бол је изнео у писму грофу Ђорђу Бранковићу 8. августа 1702. године. Жалио се како је много пута „*маловрсним хрптом* (слабим плећима) *исправљао давно пали стуб српске државе.*“ Трудећи се на том пољу није штедео ни себе, ни материјална средства, алу нажалост није успео, зато је у очајању „*пао у толику изнемоглост да се, сами себе гледајући, збуњујемо, и често нам је долазило да се и живота лишимо.*“¹⁵⁷

Цар Леополд је 8. марта 1703. године наредио да се забрани патријарху самовласна употреба титуле по целој Угарској, Хрватској, Далмацији, Трансилванији и другим покрајинама. Да не би под овом титулом окупљао поред Срба, грчки и влашки народ. Колонић је папи Клименту XI 3. децембра 1703. године писао о томе како ради на томе да придобије српског патријарха да прими унију заједно са више од 60 000 Срба.¹⁵⁸

У току лета 1703. године у Угарској избио је устанак „реблебија“, како га је наш народ звао, против Хазбуроваца. У устанку су учествовали разни сталежи, вере и народности, а на челу покрета био је кнез Фрања II Ракоци. Огорчено је било мађарско племство апсолутистичким тенденцијама бечког двора, народне масе због великих терета,

¹⁵⁵ Исто, 47.

¹⁵⁶ Исто, 48.

¹⁵⁷ Д. Поповић, *Срби у Војводини*, 56.

¹⁵⁸ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 49-50.

а мађарски калвинисти због верског прогона. Грађански рат је познатији као Ракоцијев устанак трајао је до 1711. године.¹⁵⁹

Српски народ се поново нашао између две ватре. Беч је радикално променио политику према Србима која је вођена после Карловачког мира. Хтео је да се користи много пута у историји опробаним јунаштвом српског војника, али и морално-политичким ауторитетом патријарха Арсенија. Чим је букнуо устанак војне власти су молиле патријарха да буде пријатељ цару.

Са друге стране Ракоци је позивао Србе да подрже устанак. Он је 9. августа 1703. године из Секелхида у Бихарској жупанији и 6. септембра 1704. године из Ђенеша позивао Србе да се прикључе устанку. Како су се сукоби захуктавали Срби су били све озбиљнији противник за револуционаре, па је Ракоци 2. марта 1705. године послао ултиматум у коме је претио потпуним биолошким истребљењем српског народа ако не промене свој став према устаницима. Ракоци је покушао да придобије патријарха, знајући колики има ауторитет у српском народу. Понудио му је 20 000 форинти ако му са народом приступи. Будући да је то пропало он је преко свог изасланика Александра Недецког молио руског цара Петра Великог да наговори Србе да пређу Мађарима.

Чим је двор у Бечу сазнао да мађарски устаници раде на томе да придобију на своју страну српски народ, кренули су активније у акцију. Циљ им је био да патријарх одушеви Србе за оружани отпор против мађарских бунтовника. Цар је наредио да Намесништво испуни све дотадашње захтеве патријарха, поред тога је Намесништво препоручило Краљевској дворској комори да изађе у сусрет патријарху у свему што буде евентуално тражио. Српски народ на челу са својим патријархом није био наклоњен ни Бечу, ни Мађарима. Из молбе патријарха и народних старешина 1706. године се јасно видео српски став према Бечу. Говорило се о томе како Срби не уживају добијене привилегије, па је бивало: „*да се данас нешто даде, а сутра већ обори и поништи.*”¹⁶⁰

У оваквој ситуацији Срби су се свом снагом уздали у Русију. Још 1698. године су тражили њен суверенитет, 1704. године током друге године устанка понављају своју молбу руском цару Петру Великом да их прими за руске поданике. Загребачи каноник Петар Црнковић јавио је 31. децембра 1696. године загребачком бискупу Стјепану

¹⁵⁹ Д. Поповић, *Срби у Војводини*, 57.

¹⁶⁰ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 51-54.

Селишчевићу да је чуо да патријарх са народом хоће да се пресели у Русију. Пошто се од Русије ипак није могло ништа конкретно очекивати, патријарх се са народом окренуо Бечу.¹⁶¹

Иако су Срби имали много разлога за незадовољство аустријском влашћу, нису стали уз Ракоција јер је његов покрет био у основи сталешки, националан и верски. Срби су се разликовали од Мађара расно, језички, по вери, култури, по друштвеној структури и прошлости. Срби су својим привилегијама били трну оку Мађара, који су увек гледали да их наруше. Поред тога побуњени мађарски племићи су Србима могли понудити само да буду кметови. С друге стране су имали привилеговани статус и царску реч када је у питању Беч, иако је та реч свакодневно нарушавана, била је мање зло за српски народ који се није много двоумио.¹⁶²

Срби су били раштркани у неколико области, живели су у Бачкој, Поморишју, Барањи, Будиму и околини. Држали су простране области јужне Угарске између Блатног језера и северног Поморишја, Дунава и Драве, то подручје су Мађари звали „Србија“. Били су под оружјем, па су били изузетно важан фактор у рату, тако да не чуди чињеница да су се бечки двор и устаници борили за што већи утицај.¹⁶³

Акције су кренуле јула 1793. године када су куруци (крсташи) одбијени приликом опсаде Сегедина од стране Аустријанаца и Срба. У једном моменту су изасланици бачких, барањских и сремских Срба прихватили да положе заклетву Ракоцију и притекну му у помоћ. Склопили су споразум са заповедником одреда Карољијем, али необавештени куруци су убили изасланике који су били на путу ка Ракоцију. Куруци су имали испад и 1. фебруара 1704. године када су освојили Печуј и побили око 1 400 Срба.

После ових дешавања Срби у Барањи под Мојсијем Рашковићем, су чврсто устали против Ракоција. Они су освојили Печуј и ту извршили освету над римокатоличким становништвом. Посебно су страдали римокатолички манастири и њихов клир. Овај успех је изазвао масовност у српској војсци. Затим су Мађари упали у Бачку где су извршили масовне злочине над српским становништвом. У једном извештају главни заповедник одреда писао је: „Сва велика места Расције, и с ове и с оне стране Дунава и Тисе, попалили смо.“ У тим тренуцима патријарх је бодрио народ да остане на страни цара

¹⁶¹ Исто, 52.

¹⁶² Д. Поповић, *Срби у Војводини*, 60.

¹⁶³ Исто, 61.

„осталим приласканијем и сладким беседама“ и „заклетвама, проклетвијем и анатемизијем“.¹⁶⁴

Када су се патријарх и српски народ оглушили о Ракоцијеве ултимативне позиве он је поставио на подручје између Дунава и Тисе свог најспособнијег и најсвирепијег комаданта Јаноша Боћана, званог „отац тигар“. Срби су наставили да ратују против Ракоција не само у крајевима у којима су настањени, већ и у околини Пожуна као аустријски војници.¹⁶⁵

За то време принц Еуген Савојски је задржавао патријарха у Бечу јер се бојао да својим ауторитетом може повући српски народ на страну Ракоција. Па је сматрао да је најбоље да буде под присмотром. Патријарх је успео да напусти Беч и стигне до Пакраца где је администрирао епархијом Јоаникије, синовац некада поунијаћеног Петронија Љубибратића. Он је успео да предухитри Колонића и да се споразуме са Јоаникијем и да га пошаље у Русију. Па је 17. маја 1705. године у Крушедолу посветио за епископа Софронија Подгоричанина. Смена Јоаникија је изазвала очајање код Колонића коју је изразио у писму загребачком бискупу Мартину Брајковићу 17. децембра 1704. године, написао је *„да се не треба надати никаквој користи или срећи докле год се буде патријарх тамо задржавао.“*

Он је опомињао бискупа да по његовом примеру свим силама ради против Арсенија и да се чува тог „псевдо-патријарха“ како га је назвао који и њему пише „најслађим, али отровним речима“. Колонић је саветовао двор да патријарху дају место за резиденцију у Срему или Славонији, што даље од унијата, јер је како је сам писао за њега *„код свег народа илирског свога обреда у тако великом поштовању и тако цењен да може само једним мигом сав тај народ како на добро и на зло покренути.“* Аустријске власти су хтеле на леп начин да преместе патријарха из Пакраца. Нови цар Јосиф је тражио податке од Дворске коморе, а комора од префекта и краљевског судије у Осеку Каленка. Он је поднео извештај у коме је писало: *„Будући да је господин патријарх у свога народа врло поштован, а невоља захтева да се овај човек на сваки начин у доброј*

¹⁶⁴ Исто, 63-65.

¹⁶⁵ Исто, 66

вољи одржи“, предложио је да му се да неко село близу Осека, како би се контролисао његов рад. На основу тога Јосиф I је српском патријарху предао спахилук Даљ.¹⁶⁶

Мађари су и даље покушавали да врбују Србе за своју ствар. Боћану је наређено да милом или силом придобије Србе. Ракоци је 2. марта 1705. године поново упутио писмо патријарху. Ту је тражио да Срби пристану уз Мађаре, иначе ће их истребити. Ако му у року од три недеље не изјаве покорност онда ће *„ватром и оружјем све Србе истребити, и жене њихове, и децу њихову.*“ Затим је Боћан освајао и крај између Дунава и Драве, Срби су масовно страдали и у Будиму, Сент Андреји, Бачкој и Барањи. Поморишки Срби су одговорили контраофанзивом и код Сенте поразили Мађаре 11. новембра 1705. године. Боћан је остваривао војне успехе 1706. године који су праћени масовним убиствима српског становништва. То је била изузетно тешка година за Србе, посебно је била тешка за Србе који су живели на подручју између Драве и Дунава у Барањи. Ракоци и његови команданти су показали велику свирепост.¹⁶⁷

Као што сам већ спомињао, Срби су живели у верски нетрпељивој средини, често налазећи се између две ватре. Зато су се кад су год могли окретали једноверној Русији. Петар Велики (1682-1725) у жељи да изађе на Азовско и Црно море је хтео да се приближи члановима Свете лиге, посебно Хазбуршкој монархији. Тако је руски цар поставио указом 20. децембра 1695. године Козму Нефимова као свог посланика у Бечу. Он је 1697. године потписао споразум са Хазбуршком монархијом и Венецијом. Русија је све више показивала интересовање за балканска питања. Ово су увидели патријарх и српски народ.¹⁶⁸ О руском уздизању певао је народни песник:

*„На страх Риму, Бечу и Стамболу,
Оснажи се моћно руско царство,
Дух словенски Петра Великога
Надви крила над српском слободом!...“¹⁶⁹*

Нефимов је забежио у свом дневнику 10. маја 1696. године да га је патријарх посетио неколико пута. И том приликом се жалио да је римски терор гори од турског. И да је спреман да пошаље свог изасланика за потребе *„свег православља – српског,*

¹⁶⁶ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 55-57.

¹⁶⁷ Д. Поповић, *Срби у Војводини* 67-68.

¹⁶⁸ Р. Веселиновић, *„Срби у Великом рату 1683-1699“*, 564.

¹⁶⁹ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 40

бугарског и словенског“. Нефимов је поклонио патријарху скупоцену панагију коју му је сам ставио на врат и поред тога му је обећао велику суму новца. Све ово је изазвало велико подозрење Беча. Цар Леополд је строго забаранио убирање намета од православних и верски притисак на њих. Бојао се да се патријарх не жали руском посланику, што може створити негативну атмосферу приликом преговора о савезу, али царев покушај је био узалудан. Нефимов је известио Петра Великог о немачком терору пре и после сеобе Срба, известио га је о покушајима језуита. Нагласио је да му је патријарх помогао у сазнавању ствари корисних за руску ствар.¹⁷⁰

Већ крајем децембра 1696. године Петар Велики је примио изасланство патријарха Арсенија које је предводио митрополит Стефан Метоксијац. Он је сведочио о тешком стању српског народа у Хазбуршој монархији, а посебно је стављао акценат на језуитску пропаганду. После боравка од осам месеци српско посланство се вратило из Русије са веома богатим даровима, златним и сребрним поклонима, одеждама и књигама. Посебан је био дар који су московски хришћани спремили патријарху из љубави и поштовања према њему. Израдили су једну сребрну позлаћену митру, украшену посебним уралским драгим камњем: смарагдом, алмандинима, рубинима и бисером. Око митре је био следећи натпис: „Године 7205 начињена је ова митра у царском великом граду Москви. Православном патријарху српском и целог Илирика садашњем и после њега који буде, дар је богољубивих правоверних руских хришћана.“¹⁷¹

Петар Велики је боравио у Бечу од 28. јуна до 29. јула. Патријарх је успео да дође у контакт са најближим царевим саветницима: Франсоа Јаковљевић Лефором, Теодором Алексијевићем Головином и Прокопијем Богдановићем Возницином – државним секретаром. Њима је патријарх 9. јула поднео молбу да Руси посредују на бечком двору да се српска привилегијална права поново потврде. Известио је царева саветнике о тешком положају српског народа, жалио се да аустријске власти намећу на српски народ сувишне данке, упркос привилегијама.¹⁷² Није познато да ли је Петар Велики тада нешто учинио нешто за Србе, али је мало вероватно, са обзиром да је све време био окружен језуитама које су покушавале да га наговоре на унију.¹⁷³

¹⁷⁰ Исто, 41.

¹⁷¹ Исто, 41-42

¹⁷² Исто, 42.

¹⁷³ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, 70-71..

Возницин је остао у Бечу као опуномоћени представник и руски заступник приликом предстојећих мировних преговора. Са њим су Срби одржавали контакт, чинили му разне услуге и подносили молбе. Надали су се да ће унети српске жеље у руске услове за мир и да ће тако права српског народа бити загарантована међународним уговором. На крају од тога није било ништа јер су Енглеска, Холандија, Аустрија, Млетачка Република и Пољска хтеле да изолују Русију од преговора и оставе је и даље у рату са Портом. Тако је Возницин био смештен у Петроварадину приликом преговора у Сремским Карловцима.¹⁷⁴

Патријарх је преко Возницина покушавао да омогући повратак на престо Пећке патријаршије, да обједини све епархије јужно и северно од Саве и Дунава. Возницин се заиста заузео за патријарха, он је замолио турског изласаника Александра Маврокордата да му се омогући безбедан повратак у Турску и да му се врати звање и привилегије. Ово је Маврокордат одбио наводећи да се током Бечког рата није понашао као духовно лице, већ се много бавио световним питањима.¹⁷⁵ Возницин помиње патријарха на једном месту у свом дневнику, приликом његовог повратка са конференције у Беч свратио је у Сечуј где је тада боравио патријарх и приметио да патријарху „*долазе из побожности православни хришћани из разних места.*“¹⁷⁶

Радослав Грујић пише да је захваљујући патријарховом узвишеном схватању својих дужности, ванредној духовној снази, здравој памети, снажној одлучности, неуморној радиности ублажена народна катастрофа приликом сеобе. Да је захваљујући својим квалитетима створио ново духовно огњиште.¹⁷⁷ Објашњава да је у духовно културној борби успео да очува српско православље са којим тесно скопчана српска национална индивидуалност.¹⁷⁸ Патријарх је имао несумњиве квалитете као пастир, имао је велику улогу у историју српског народа у Хазбуршком монархији, али старија историографија ипак пренаглашава његову улогу. Заправо он је чешће био средство у рукама бечког

¹⁷⁴ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 42.

¹⁷⁵ Н. Шулетић, *нав. дело*, 120.

¹⁷⁶ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 43.

¹⁷⁷ Радослав Грујић, *Велика сеоба Срба патријарха Арсенија III Црнојевића из Јужне Србије у Војводину, пре двестапедесет година*, Скопље 1940, 3-4.

¹⁷⁸ *Исто*, 9-10.

двора, него што је обликовао судбину српског народа по Хабзбурзима, ако изузмемо Београдски сабор 1690. године.¹⁷⁹

У Турској после сеобе постао је српски патријарх Калиник, тако што је од Турака откупио функцију, а при том није саборно изабран. Епископи су остали верни Арсенију и тиме Калиник није добио канонски основ, али у пракси је ипак имао сву власт.¹⁸⁰ Патријарх Арсеније није хтео да прихвати чињеницу да није патријарх Србима под Османским царством па се потписвао као „српски“, „Славеносрпски“ патријарх или као „архиепископ пећки и патријарх Срба и Бугара“ Рукополагао је архијереје под турском и млетачком влашћу где је и даље био веома поштован.¹⁸¹ То се најбоље види на примеру цетињског владике Данила I Његоша који је 1700. године отишао у Сечуј, да га рукоположи патријарх Арсеније иако му је било много ближе да оде у Пећ.¹⁸²

Патријарх је покушао да реши ово питање преко Возницина, о чему сам раније писао, али то се завршило неуспешно. Патријарх се два, три пута обраћао ученом јерусалимском патријарху Доситеју Нотару, кога је упознао још на свом ходочашћу у Свету Земљу. Ово питање је Доситеје изнео пред васељенског патријарха Гаврила и синод васељенске патријаршије, али питање је остало нершено јер васељенска патријаршија није смела да се замера Турцима. Па је однос између патријарха и Калиника III остао нерешен.¹⁸³

У фебруару 1706. године патријарх Доситеј је послао посланицу патријарху Арсенију са насловом „О уједињењу епископа Пећке патријаршије“. Он наводи да сви српски епископи треба да буду јединствени и подређени престолу у Пећи, како би сачували своју паству од папизма. Он саветује Арсенија да он сам среди стање са Калиником, „као мудар и разборит човек“, па наводи: „јер ако ти то не изврши и умреш нико други то не може извршити.“ Арсеније је био незадовољан овим одговором, а питање јединства српске цркве је остало нерешено све до црквено-народног сабора 1708. године.

¹⁷⁹ Н. Шулетић, *нав. дело*, 118.

¹⁸⁰ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 57.

¹⁸¹ Н. Шулетић, *нав. дело*, 119.

¹⁸² Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 57.

¹⁸³ *Исто*, 58.

Веома је занимљив и вредан помена други део посланице, који је нека врста панагирка патријарху Арсенију, па нам даје до знања се широм православне екумене прати и поштује рад патријарха. Њему Доситеј пренаглашено одаје признање јер чува „овце од вукова“, зато га хвали и уздиже источна црква „*као тринаестог апостола*“. Пореди га са добрим пастиром, који живот свој полаже за овце своје. Да је постао „*мученик без крви*“, као Василије, Григорије и остали свети оци. Доситеј није штедео похвале: „*Архијерејство твоје, вели даље Достије, до данс сви поштију и клањају ти се и тебе познају за добротвора и свога спасиоца тамошњи хришћани, које си увек чувао под својим окриљем и чувћеш. А када те Бог позове да одеш њему, неће те само благосиљати, благодарити и блажити као једног од светих отаца васељенских учитеља само сав пресвети престо Пећи, већ и сав свет, а наручито саборни патријарси...*“¹⁸⁴

Ово питање је решено тек после смрти патријарха Арсенија на сабору у Крушедолу у јануару 1708. године када је одлучено да Крушедол буде митрополитска катедра која је подређена Пећкој патријаршији.¹⁸⁵ После смрти патријарха све до сабора постојале су две струје када је у питању ово решење. Једну је предводио Стефан Метохијац који је сматрао да се везе са Пећком патријаршијом морају сачувати, да црква у Хазбуршкој монархији треба да буде подређена Пећкој патријаршији, другу је предводио Исаија Ђаковић који је хтео да црква у Хазбуршкој монархији буде независна, тј. аутокефална. На сабору за митрополита је изабран Исаија, али је морао да се одрекне своје тезе, заклео се да неће прекидати јединство са Пећком патријаршијом.¹⁸⁶ Патријарх Калиник је издао акт којим је потврдио аутономију Карловачке митрополије 18. маја 1710. године, исте године се и упокојио 16. августа.¹⁸⁷

Патријарх са обзиром да је имао веома буран живот, поодавно се жалио на старост и слабо здравље. Умро је у 73. години живота када је био у Бечу 27. октобра 1706. Одмах потом 5. октобра Срби из Будима, Пеште и Сент Андреје су јавили у Беч Исаји Ђаковићу да су примили његово „*жалосно писаније*. Ђаковић им је одговорио да су српски

¹⁸⁴ Исто, 58-49.

¹⁸⁵ Р. Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, 563.

¹⁸⁶ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, 65-66.

¹⁸⁷ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 350.

посланици „плачни и дужни“ и да су предали цару Јосифу меморијал о избору другог поглавара на место „*светопочившег патријарха*“.¹⁸⁸

Српски народ је веома волео патријарха Арсенија. О томе сведоче савремени извори, али и песме које су настале после његове смрти, сачуване су три песме о „*патријарху Арси*“. У једној песми владика Исаија тражи од Јосифа да му да лађу од тридесет весала и тридесет пратилаца ради преноса тела патријарха. Овако пише Исаија цару:

„ Чујете ли, Јосифе ћесару:
Дајте мени што ја од вас иштем;
Ако ли ми то дати нећете,
Покупићу и Влаишку и Бачку,
Равна Срема до тиха Дунава,
Све Потшиће и Поморишиће
За дан два под Бечом ћу доћи
*Кренућу вас са столице царске*¹⁸⁹

Даље се у песми наводи да када су допловили до Карловаца зазвонила су Карловачка звона, свештеницу су устали и обукли богате одежде и онда:

„У одежди и у рипидама
Одпратише Арсен патријара
До славног места Крушедола
И до наше мајке Анђелине;
И до нашег деспота Јована
Па га онда саранише лепо
У гробницу Максима владике“¹⁹⁰

Ове песме веома добро сведоче о љубави и поштовању српског народа према патријарху. То доказују и савремени српски извори, али и извори које су стварали патријархови непријатељи.

¹⁸⁸ Исто, 61.

¹⁸⁹ Исто, 63.

¹⁹⁰ Исто, 63.

Закључак

Патријарх Арсеније је несумњиво једна од највећих личности у новијој српској историји. Живео је у тешка времена по српски народ, управљао је бродом српске цркве кроз немирне воде српске историје. Изабран за патријарха као наследник патријарха Максима у време превирања великих сила, када су хтеле да се разрачунавају преко етнички српске триторије. У његово време је поведен највећи до тада рат у југо-источној Европи, а српски народ, налазећи се на попришту, био је изложен страховитим страдањима. Патријарх као духовни вођа, али по неким ингеренцијама и световни вођа, српског народа имао је највећу одговорност у тим тешким временима. Неуморно се трудио да сачува своју паству. Морао је да балансира између Аустрије и Млетачке. Неретко је био и животно угрожен. У једном наврату је морао да откупи свој живот, а у више наврата био је животно угрожен. На крају, будући под ултиматумом, повео је српски народ у рат против Турака подржавајући аустријску војску.

После пропасти аустријског похода, био је принуђен са народом на велику сеобу, која је оставила страховите последице у демографском и политичком смислу како на простору Старе Србије, тако и на простору тадашње јужне Угарске. Ова сеоба је како у историографији, тако и у народу различито тумачена кроз епохе. Када је на челу свог народа као милет-баша (етнарх) прешао у Угарску тамо га је чекала подједнако жестока и исцрпљујућа борба за очување српског народа и његовог идентитета. На Београдском сабору 1690. године народ са патријархом на челу се изборио за српске привилегије у Угарској, које су чувале српску самобитност, тј. идентитет, али и одређена права која је имао српски народ под Турцима у оквиру Пећке патријаршије. Ова права су се осликавала у патријарховим овлашћењима која је имао као српски етнарх и тиме је српски народ добијао извештан облик аутономије у неким случајевима.

Српски народ са својим патријархом се нашао у потпуно другачијој средини верски, етнички, културно, политички, сталешки и тако даље. Та средина будући верски нетрпељива није трпела српски народ, нарушавала је српске привилегије и тиме угрожавала патријарха коме су привилегије давале извесна овлашћења. Он се својски борио, да сачува права српског народа, да сачува тај народ од унијаћења. Улазио је у сукоб са бечким двором, локалним племићима, унијатима, језуитима и са својим највећим

противником примасом Угарске Колонићем. Он је непрекидно пратио патријархов рад, саботирао га кад је год могао. Његови изливи беса и мржње су пратили патријарха Арсенија све до последњег даха његовог живота. Патријарх је водио веома упорну борбу против унијаћења српског народа. Његова борбеност и упорност, као и мудрост Исаије Ђаковића доводиле су до очајања Колонића. Патријархову генерацију Срба је задесила још једна ратна катастрофа. Године 1703. избио је Ракоцијев устанак против апсолутистичког и верски фанатичног бечког двора. Тада су се Срби поново нашли између две ватре и морали да изберу мање зло.

Патријарх је поново повео Србе да се боре на страни бечког двора од кога су имали привилегије само на речима, а са друге стране од Мађара су имали ултиматум у којем је, у случају да не прихвате, запређено биолошким истребљењем српског народа. У тој борби српски народ је много пострадао. Патријарх је наставио своју борбу за своју паству и у време Ракоцијевог устанка. Патријарха смрт је задесила у Бечу 27. октобра 1706. године.

Његова смрт је изавала опште-народну жалост, која је опевана и у песмама које су величале „Арсу патријарха“. Када је у питању српски народ његови савременици су га изузетно поштовали. Био је подједнако поштован свуда где су Срби живели и на територији Турске, Млетачке Републике и Хазбуршке монархије. Срби су га величали и као свог вођу доживљавали. Када је су у питању страни извори. руски посланици Хазбуршкој монархији су такође бележили да је патријарх поштован много од српског народа. Православни руски народ је исказивао велико поштовање према њему. Учени јерусалимски патријарх Доситеј га је поредио са највећим оцима цркве, писао о његовом пастирском раду у облику панагирика. Са друге стране Колонића и језуити су оставили бројна сведочанства у изворима у којима нападају његов живот и дело.

У осамнаестом веку је било сачувано веома позитивно сећање на патријарха. У 19. веку јавља се романтичарски национализам чије присталице су осуђивале патријарха због Велике сеобе и због сукоба са деспотом Ђорђем Бранковићем. Романтичарска историографија је поткрепљивала ово мишљење. Тако да је у 19. веку највећим делом сачувана негативна слика о патријарху, као човеку који је изазвао катастрофу у историји српског народа и који је желео власт. Новија историографија је исправила тај неоснован став. Са обзиром да он није могао бити кривац јер услед ратног хаоса стихијски морао је да бежи са народом како би сачували голе животе. Арсеније је био човек који се свим

својим моћима борио за свој паству, али његова брба се често пренаглашава јер он није био човек који је могао да обликује судбину српског народа, околности му то нису дозвољавале. Хтео је штити српске интересе и православну веру, али му често то околности нису дозвољавале, то је зависило од интереса Беча. Када је интерес бечког двора био да искористи Србе онда је патријарх успевао у свом раду, а када бечком двору нису били потребни Срби онда је патријарх теже успевао у својој намери. Тако да се може рећи за патријарха да је био оруђе бечког двора који је користећи његов ауторитет преко њега спроводио своју политику. Патријарх Арсеније заслужује велику пажњу, са обзиром да је био најзначајнија личност у изузетно важном и тешком времену за српски народ, то време и тадашњи догађаји дубоко су урезани у историјску свест српског народа и чине његов идентитет.

Извори

1. Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 1, Београд 1902
2. Иларион Руварац, *О каталозима Пећких патријарха*, Београд 1868.
3. Славко Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској почетком XVII века (књ. 5), Исписи, преписи и преводи из доба Ракоцијевог устанка (1703-1711)*, Београд 2005.
4. Славко Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској крајем XVII и почетком XVIII века*, Београд 2005.
5. Стеван М. Димитријевић, *Одношаји патријарха пећских са Русијом у XVII веку (II)*. Глас Српске академије наука LX (1901), 155 Скр.: Глас LX

Литература

1. Иларион Руварац, *Одломци о грофу Борђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху*, Београд 1896.
2. Радослав Грујић, *Православна црква српска*, Београд 1920.
3. Радослав Грујић, *Велика сеоба Срба патријарха Арсенија III Црнојевића из Јужне Србије у Војводину, пре двестапедесет година*, Скопље 1940.
4. Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929.
5. Радован Самарцић, „Српска православна црква у XVI и XVII веку”, *Историја српског народа*. књ. 3. св. 2, Београд 1993.
6. Рајко Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699“, *Историја српског народа* књ. 3, св. 1, Београд 1993.
7. Рајко Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1940.
8. Р. Веселиновић, *Историја Српске православне цркве са народном историјом*, Београд 2004.
9. Небојша Шулетих, *Пећка патријаршија крајем XVII и XVIII почетком века*, Београд 2007

10. Душан Ј. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, Београд 1954.
11. Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Нови Сад 1990.
12. Јован Н. Томоћ, *Срби у Великој сеоби*, Београд 1990.
13. Ђорђе Трифуновић, *Очевици о Великој сеоби Срба*, Крушевац 1982,
14. Ђоко Слијепчевић, „Од покрштавања Срба до краја XVIII века“, *Историја Српске православне цркве књига 1*. Београд 1991.
15. Сава епископ Шумадијски, *Српски јерарси од деведтог до двадесетог века*, Београд 1996.